

ISSN 2412-9135

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Серія 18

Право

Випуск 37

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 8824 від 01.06.2004 р. (перереєстровано – Свідectво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 22863-12763ПР від 19.08.2017 р.)

Журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
зі спеціальностей 081 – Право, 262 – Правоохоронна діяльність, 293 – Міжнародне право
на підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

Науковий журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевіряються на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний сайт видання: www.chasopys.law.npu.kiev.ua

Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 2 від 29 вересня 2022 року)

Головний редактор:

В. Ю. Стеценко – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

Редакційна колегія:

С. В. Агієвський – кандидат юридичних наук, доцент;
Б. І. Андрусишин – доктор історичних наук, професор;
В. В. Белєвцева – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
К. І. Беляков – доктор юридичних наук, професор;
Є. В. Білозьоров – кандидат юридичних наук, доцент;
М. Ю. Віхляєв – доктор юридичних наук, доцент;
О. С. Дніпров – доктор юридичних наук;
Ярослав Добковскі – габілітований доктор права, професор;
О. Д. Довгань – доктор юридичних наук, професор;
І. В. Зозуля – доктор юридичних наук, професор;
О. О. Золотар – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
І. Ф. Корж – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
М. О. Ларкін – кандидат юридичних наук, доцент;
А. О. Монаснко – доктор юридичних наук, професор;
Н. М. Опольська – кандидат юридичних наук, доцент;
В. Г. Пилипчук – доктор юридичних наук, професор;
В. В. Тильчик – доктор юридичних наук, доцент;
О. В. Токарчук – доктор юридичних наук, доцент.

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
Н 34 **М. П. ДРАГОМАНОВА. Серія 18. Право.** Журнал / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені
М. П. Драгоманова. – Випуск 37. – Одеса: Видавничий дім “Гельветика”, 2022. – 62 с.

УДК 06

У статтях розглядаються актуальні проблеми наукових досліджень докторантів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів та співробітників наукових установ України, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми правових наук.

© Автори статей, 2022
© Редакційна рада, 2022

УДК 340.115

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2022.37.01>

Білозьоров Є. В.

ПСИХОЛОГІЧНА ШКОЛА ПРАВА ЯК ПІДҐРУНТЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ПРАВОЗНАВСТВА

Актуальність дослідження обумовлюється значимістю залучення до правознавства нових положень, що дозволять сприймати правові явища і процеси без надмірного формалізму та з максимальною ефективністю, зокрема, через положення теорії діяльності.

Метою дослідження є висвітлення окремих положень психологічного типу розуміння права у взаємозв'язку з діяльнісним підходом, що дозволяє з'ясувати можливий аспект царини права, який може бути пізнаний саме за допомогою положень теорії діяльності.

Наголошується, що і на сьогодні положення психологічної школи права не втратили актуальності і певною мірою є складовою сучасного сприйняття правових явищ. Вітчизняна правнича наука приділяє значну увагу психологічним аспектам правових явищ. Терміни «правосвідомість», «правова культура», «правовий менталітет» є складовою багатьох наукових розробок.

Вказується на відсутність робіт, у яких діяльнісний підхід порівнюється з іншими підходами розуміння права, у тому числі й з психологічною школою права.

Аналізуються випадки використання психологічною школою права гносеологічного інструментарію діяльнісного підходу. Хоча сприйняття права як психічного явища децю відмежовує теорію діяльності та психологічну школу права, якщо розглядати першу через призму взаємодії з іншими типами розуміння права. Використання положень і висновків теорії діяльності психологічною школою права проявляється через сприйняття діяльності як засобу гносеології права.

Психологічний тип розуміння права та теорія діяльності, на відміну від нормативістської школи права, бачать право не в офіційних текстах, а в умовах життєдіяльності суспільства, в соціальних процесах

Наголошується, що теорія діяльності стала частиною наукового дискурсу саме в межах психологічної науки. Як складова психології, діяльнісний підхід набув концептуального характеру та став засобом пізнання поведінки людини через урахування внутрішніх і зовнішніх чинників, а також виходячи з того, що діяльність є формою буття людини

Резюмується, що важливими засобом пізнання права може бути теорія діяльності. Доволі чіткі зв'язки теорія діяльності має з психологічною школою права, зокрема, через акцентування уваги на суб'єктивних характеристиках людської діяльності. Обидві теорії значну увагу приділяють мотивації людської діяльності.

Ключові слова: діяльнісний підхід, діяльність, мотивація, психологія, розуміння права, суб'єктивна сторона.

Постановка проблеми. В умовах ідеологічного плюралізму та подальшого реформування системи національного права важливим є чітке визначення пропедевтичних положень вітчизняного права, на основі яких визначатиметься сприйняття та інтерпретація правових явищ і самого права як основного регулятора суспільних відносин. Додатковим чинником, що визначає актуальність залучення у царину права нових теорій, виступає відмова вітчизняної правової доктрини від превалювання нормативістського типу розуміння права.

Виходячи з тісного зв'язку права з діяльністю людини і суспільства загалом, з пов'язаністю правничої діяльності зі станом правопорядку в соціумі, важливою складовою правознавства, на нашу думку, має стати теорія діяльності. Доцільно вказати, що доволі часто вітчизняні науковці при визначенні методологічних засад дослідження державно-правових явищ і процесів вказують на використання ними серед іншого гносеологічного інструментарію діяльнісного підходу. Однак, епістемологічний потенціал теорії діяльності є значно ширшим.

У межах обґрунтування цієї тези важливим є з'ясування співвідношення теорії діяльності з іншими, усталеними, підходами до розуміння права, зокрема, маємо на увазі нормативістську і природну школи права, соціологічний та психологічний типи розуміння права, що дозволить

віднайти можливі аспекти їх взаємозв'язку та більш чіткого сприйняття царини права як об'єкту гносеології теорії діяльності.

Цілком очевидно, що у межах одного дослідження такого типу (наукова стаття) досягти цієї мети неможливо. Тому нами буде підготовлено низку статей, кожна з яких буде присвячена висвітленню теорії діяльності в аспекті однієї з усталених правничих шкіл. У цьому дослідженні увага буде зосереджена на психологічному типі розуміння права.

Наголосимо, що і на сьогодні положення психологічної школи права не втратили актуальності і певною мірою є складовою сучасного сприйняття правових явищ. Вкажемо, зокрема, на значимість таких явищ як правова культура, правова свідомість, суб'єктивна сторона правової поведінки, яка відзначається вітчизняними науковцями.

Метою цього дослідження є висвітлення окремих положень психологічного типу розуміння права у взаємозв'язку з діяльнісним підходом, що дозволяє з'ясувати можливий аспект царини права, який може бути пізнаний саме за допомогою положень теорії діяльності.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що вітчизняна правнича наука приділяє значну увагу психологічним аспектам правових явищ. Так, терміни «правосвідомість», «правова культура», «правовий менталітет» є складовою багатьох наукових розробок. Так, наприклад, А. Шулги обґрунтовує необхідність розуміння правового менталітету як «типової і усталеної основи змісту правосвідомості, що визначає цілісне сприйняття людьми явищ правової дійсності, особливості їх правового мислення, правового світогляду» [2, с. 147]. На думку М. Черкас пізнання правового менталітету є фактором ефективності законодавчої діяльності і правозастосування, дозволяє «збагатити правову культуру, де значною мірою відображалися справедливність, рівність, гуманність» [3, с. 95].

Хоча не можемо не погодитися з висновками про те, що означені терміни використовуються без урахування змісту позначуваних ними явищ (а інколи одному й тому явищу, якому необґрунтовано надається різний зміст): «правова культура висвітлюється переважно крізь призму знання законодавства та правосвідомості. Нечіткість змісту правової культури у працях вітчизняних науковців, постійне її пов'язування з правосвідомістю зумовлюють формулювання висновку про «несамостійність» досліджуваного терміну, про його тотожність з правосвідомістю» [4, с. 42]. Вітчизняні автори також вказують, що терміносполука «правова свідомість» на сьогодні використовується з тим же змістом, який в нього вкладала радянська юриспруденція (переважно в межах якої і сформулювалося це поняття) [5, с. 28-32]. Однак, у будь-якому випадку, вчені наголошують на важливості проблематики свідомості, психіки у сприйнятті та розумінні правових явищ.

Відтак, важливим є звернення до доктрини Л. Петражицького, яка й висвітлює психологічне сприйняття та розуміння правової дійсності. Мислитель визначав право та правові явища саме через їх відображення у психічних процесах, оскільки цариною буття права, є психіка людини. Вкажемо також те, що засновник психологічної школи права відзначав можливість гносеології права через такий метод як спостереження [6, с. 1-8], що певною мірою визначає зв'язок теорії діяльності з вказаним типом розуміння права. Так, і спостереження є проявом діяльності людини, і сам об'єкт, що підлягає спостереженню, це людська діяльність. Відтак, можна стверджувати і про використання психологічною школою права гносеологічного інструментарію діяльнісного підходу.

Хоча не можемо також не вказати, що сприйняття права як психічного явища дещо відмежовує теорію діяльності та психологічну школу права, якщо розглядати першу через призму взаємодії з іншими типами розуміння права. Так, у цьому контексті більш чітко простежується такий взаємозв'язок із соціологічним типом розуміння права, за якого право сприймається безпосередньо як діяльність окремих груп населення, зокрема, правників. Доцільно також вказати на те, що у праці «Теорія права і держави у зв'язку з теорією моральності» засновник психологічної школи права відзначав те, що діяльність юристів має мало спільного з розумінням права, а послуговування юристами словом «право» ґрунтується на наївно-проекційних уявленнях, на інтерпретації як дійсних правових явищ емоційних фантазій, зокрема, йдеться про правила поведінки, «веління», а також «заборони», що спрямовані на суб'єктів, підпорядкованих праву,

і які закріплюють їх обов'язки та права. А це, в свою чергу, спричиняє появу цілої низки проблем обумовлених мнимими дійсностями та ін. [7, с. 84].

Заслуговує на увагу також теза Л. Петражицького про те, що «правові явища складаються у двосторонній причинний зв'язок з іншими соціально-психічними процесами. З однієї сторони, право є фактором соціально-психічного життя та його розвитку, зумовлює певні подальші процеси в царині психіки і поведінки індивідів та колективів. З іншої сторони, саме право є результатом дії певних соціально-психічних процесів: воно створюється і змінюється ними за законами причинного зв'язку» [7, с. 208].

Наведенні положення також певною мірою вказують на можливий зв'язок психологічного типу розуміння права та теорії діяльності. Так, обидва підходи, на відміну від нормативістської школи права, бачать право не в прескриптивних текстах, а в умовах життєдіяльності суспільства, в соціальних процесах тощо.

Додамо також, що використання положень і висновків теорії діяльності психологічною школою права проявляється також через сприйняття діяльності як засобу гносеології права, зокрема, йдеться про такі форми моральної діяльності як самопізнання і самовдосконалення. У цьому контексті важливо відзначити, що ці форми мають важливе значення у демократичному суспільстві, основою якого є право людини на вільний розвиток своєї особистості (що знову таки пов'язує психологічний і діяльнісний підходи та принцип верховенство права), без якого не можливе формування особистості. Цей аспект вказує також на спрямованість досліджуваної теорії праворозуміння на людину (що певною мірою відповідає сучасним сприйняттям людини як основної цінності та людської гідності як підґрунтя системи права), визначає гуманний характер її змісту; вказує на необхідність зосередження уваги на переживаннях, емоціях, почуттях людини.

Зважаючи на означене, варто зосередити увагу на наступній проблематиці, яка одночасно займає значне місце в психологічній школі права та в межах теорії діяльності. Маємо на увазі тематику мотивації в людській діяльності. Так, засновник психологічної теорії права виділяв наступні мотивації:

- чуттєво-емоційну, зміст якої не обмежується гносеологічними переживаннями;
- інтелектуально-емоційну, що охоплює мораль і право;
- емоційну мотивацію, яка розглядається як окремий вид стійкого відношення людини до різних аспектів її буття, реальних або уявних.

У цьому контексті не можна не згадати слова вітчизняного науковця О. Захарко про те, що саме мотивація, становлячи собою багатогранний феномен, виступає чинником поведінки особи, є підґрунтям її вчинків; індивіди характеризуються не тільки різною вираженістю мотивації, але й різними видами мотиваційних чинників [8, с. 143].

Як бачимо, психологічний тип розуміння права доволі значний акцент робить саме на внутрішніх аспектах мотивації людської поведінки. Саме у цьому контексті, теорія діяльності має більш потужний гносеологічний потенціал, оскільки ураховує окрім внутрішніх також зовнішні мотиваційні чинники. І, відповідно, може всебічно і більш системно пояснити державно-правові явища

Загалом варто вказати, що психологічна школа права привернула увагу громадськості, вчених до психічних аспектів діяльності людини, взаємозв'язку психіки та діяльності, психічного сприйняття правил співжиття тощо. Відтак, на нашу думку, поєднання положень психологічного праворозуміння та теорії діяльності може стати важливим гносеологічним інструментом дослідження державно-правових явищ, засобом удосконалення правового регулювання, формування ціннісних установок членів суспільства тощо.

Доцільно наголосити також на тій ролі, яка відводиться правничою наукою суб'єктивній стороні правової поведінки. Для права важливою є саме свідомо-вольова поведінка суб'єкта. Інша поведінка перебуває поза сферою дії права. Саме тому в юриспруденції доволі чітко виокремлено такий інститут як представництво інтересів і прав тих осіб, які через певні обставини не можуть повною мірою адекватно сприймати реальність та/або керувати своїми діями. Якщо для поведінки особи характерна відсутність свідомо-вольової ознаки і ця

поведінки об'єктивно порушує юридичні норми, особу не можна притягти до юридичної відповідальності.

Обов'язковим елементом складу правопорушення визначається суб'єктивна сторона. Без наявності у діянні особи цього елементу (як і будь-якого іншого) відсутній склад правопорушення і відповідно підстави притягнення особи до юридичної відповідальності. У цьому контексті слід погодитись із В. Ботяковою відносно того, що «важливість та актуальність дослідження суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення полягає: а) у вирішальному значенні ознак суб'єктивної сторони для правильної оцінки суспільної небезпечності діяння; б) у відмежуванні невинного заподіяння шкоди від кримінально протиправної вини; в) у кваліфікації кримінального правопорушення і призначенні покарання; г) у виключенні об'єктивного інкримінування» [9, с. 277].

Не можемо не вказати також той факт, що теорія діяльності стала частиною наукового дискурсу саме в межах психологічної науки. Як складова психології, діяльнісний підхід набув концептуального характеру та став засобом пізнання поведінки людини через урахування внутрішніх і зовнішніх чинників, а також виходячи з того, що діяльність є формою буття людини, через діяльність людина формується, проявляє себе та розвивається. Саме ці аспекти соціального буття цікавлять і право. Що, в свою чергу, й впливає на доцільність залучення теорії діяльності до правознавства.

Висновки. Таким чином, за ідеологічного плюралізму та намагання вітчизняної правничої науки відійти від превалювання нормативістського типу розуміння права особливої актуальності набуває проблематика залучення до правознавства альтернативних теорій. Важливими засобом пізнання права, на нашу думку, може бути теорія діяльності. Доволі чіткі зв'язки теорія діяльності має з психологічною школою права, зокрема, через акцентування уваги на суб'єктивних характеристиках людської діяльності. Обидві теорії значну увагу приділяють мотивації людської діяльності. Підтвердженням тісних зв'язків психологічної школи права і діяльнісного підходу є те, що останній сформувався саме у межах психологічної концепції у сфері права.

Використана література:

1. Кучук А. М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.
2. Шульга А. М. Правовий менталітет як складова правосвідомості та об'єкт пізнання. *Форум права*. 2018. № 4. С. 141–148.
3. Черкас М. Є. Правовий менталітет як складова правосвідомості: особливості становлення та розвитку в Україні. *Право та інновації*. 2018. № 3(23). С. 92–97.
4. Кучук А. М. Правова культура: необхідність зміни парадигми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 42–47.
5. Кучук А. М., Пекарчук А. В. Правосвідомість в. відчуття справедливості. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 28–34.
6. Петражицкий Л. И. Введение в изучение права и нравственности. Эмоциональная психология. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 328 с.
7. Петражицкий Л. И. Теория права и государства вь связи сь теорий нравственности. С.-Пб : Типография С.-пб. акц. общ. «Слово», 1907. Т. 1. 308 с.
8. Захарко О. Внутрішня мотивація як психологічний феномен. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2008. № 3. С. 143–149.
9. Ботякова В. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення ненадання допомоги хворому медичним працівником. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 276–283.

References:

1. Kuchuk A.M. (2007). *Teoretyko-pravovi zasady pravookhoronnoi diialnosti v Ukraini* [Theoretic-legal base of the law enforcement activity in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand.iuryd.nauk: 12.00.01. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].

2. Shulha A. M. (2018). Pravovyi mentalitet yak skladova pravosvidomosti ta ob'ekt piznannia [Legal mentality as a component of legal awareness and an object of knowledge]. *Forum prava*, № 4, 141–148. [in Ukrainian].
3. Cherkas M.Ie. (2018). Pravovyi mentalitet yak skladova pravosvidomosti: osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku v Ukraini [Legal mentality as a component of legal awareness: peculiarities of formation and development in Ukraine]. *Pravo ta innovatsii*, № 3(23), 92–97. [in Ukrainian].
4. Kuchuk A.M. (2019). Pravova kultura: neobkhdnist zminy paradyhmy [Legal culture: the need for a paradigm shift]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, № 3, 42–47. [in Ukrainian].
5. Kuchuk A.M., Pekarchuk A.V. (2019). Pravosvidomist v. vidchuttia spravedlyvosti [Legal awareness v. a sense of justice]. *Pravovyi chasopys Donbasu*, № 3 (68), 28–34. [in Ukrainian].
6. Petrazhytskii L. Y. (2011). Vvedenye v yzuchenye prava y npravstvennosti. Emotsionalnaia psykholohyia [Introduction to the study of law and morality. Basics of emotional psychology]. M. : Knyzhnui dom «LYBROKOM». 328 p. [in Rus.].
7. Petrazhytskii L. Y. (1907). Teoriia prava y hosudarstva vъ sviazy sъ teorii npravstvennosti [The theory of law and the state in connection with the theory of morality]. S.-Pb : Tipohrafiia Spb. akts. obshch. «Slovo», 1907. T. 1. 308 p. [in Rus.].
8. Zakharko O. (2008). Vnutrishnia motyvatsiia yak psykholohichniy fenomen [Internal motivation as a psychological phenomenon]. *Sotsiohumanitarni problemy liudyny*, № 3, 143–149 [in Ukrainian].
9. Botiakova V. (2020). Subiektyvna storona kryminalnoho pravoporushennia nenadannia dopomohy khvoromu medychnym pratsivnykom [The subjective side of the criminal offense of failure to provide assistance to a sick medical worker]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i parvo*, № 7, 276–283 [in Ukrainian].

Bilozorov Ye. V. Psychological School of Law as Basis of Jurisprudence Activity Based Approach

The topicality of the study is determined by the importance of introduction to jurisprudence of new provisions, allowing us to perceive legal phenomena and processes without excessive formalism and with maximum efficiency, in particular through the activity based theory's provisions.

The purpose of the study is to cover certain provisions of the psychological type of law understanding in relation to the activity based approach, which allows to clarify a possible aspect of the field of law that can be known precisely with the help of the activity based theory provisions.

It is emphasized that even today the psychological school of law provisions have not lost their urgency and to some extent are a component of the legal phenomena modern perception. Domestic jurisprudence pays considerable attention to the legal phenomena psychological aspects. The terms “legal awareness”, “legal culture”, “legal mentality” are a component of a number of scientific developments.

It is pointed out the absence of papers in which the activity based approach is compared with other law understanding approaches, including the psychological school of law.

Cases of use of the epistemological toolkit of the activity based approach by the psychological school of law are analyzed. Although the perception of law as a mental phenomenon somewhat separates the activity based theory and the psychological school of law, if we consider the former through the prism of interaction with other types of understanding of law. The use of the provisions and conclusions of the activity based theory by the psychological school of law is manifested through the perception of activity as a means of epistemology of law.

The psychological type of understanding of law and the activity based theory, in contrast to the normativist school of law, consider law not in official texts, but in the conditions of life in society, in social processes.

It is emphasized that the activity based theory has become part of the scientific discourse within the psychological science framework. As a component of psychology, the activity based approach acquired a conceptual character and became a means of learning about human behavior by taking into account internal and external factors, as well as based on the fact that activity is a form of human existence

It is summarized that the activity based theory can be an important means of law cognition. Activity based theory has quite clear connections with the psychological school of law, in particular, by means of the emphasis on subjective characteristics of human activity. Both theories pay considerable attention to the human activity's motivation.

Key words: *activity based approach, activity, motivation, psychology, understanding of law, subjective side.*

РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НАРОДУ НА УЧАСТЬ У ЗАКОНОТВОРЧОСТІ ШЛЯХОМ ВНЕСЕННЯ ЗМІН В ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО РЕГЛАМЕНТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ»

Право народу на участь в законотворчості є одним із ключових в системі громадянських політичних прав людини і громадянина в демократичних країнах. Народ є джерелом влади, але реалізує її опосередковано, шляхом делегування відповідних повноважень в сфері правотворчості Парламенту та іншим виборним органам державної влади. Однак це означає, що народ позбавляється можливості і в інший спосіб ревізувати те, джерелом чого він є протягом всього існування держави. Актуальність дослідження підтверджується наявною необхідністю створення передумов для реалізації права народу на участь у державних справах і в тому числі шляхом розширення доступу до процесу законотворчості. Розкрито необхідність розширення права народ на участь у законотворчості. Визначено особливості правової природи права народу на участь у законотворчості. Акцентовується увага на необхідності залучення до такого процесу інститутів громадянського суспільства. Мета дослідження – пошук напрямів та розробка пропозицій із удосконалення законодавчого забезпечення законотворчого процесу з метою закріплення розширених можливостей участі народу в законотворчій діяльності. У роботі проведено аналіз представленості в наукових джерелах питань реалізації права українського народу на участь у законотворчості розкривалася багатьма вченими.

Розроблені пропозиції щодо внесення змін в Закон України «Про Регламент Верховної Ради України». Обґрунтовуються особливості процедури розгляду Парламентом законопроектів внесених за народною ініціативою. Створюються перспективи до формування нової сучасної моделі відносин в процесі формування законодавства із залученням в якості його суб'єкту народ та інститути громадянського суспільства. Автором визначено, що розширення права народу на участь у законотворчості передбачає створення необхідного організаційно-правового забезпечення процедури її реалізації. На основі проведеного системного аналізу нормативно-правового забезпечення сформуовані суттєві зауваження. Зроблено висновок, що від якості та ефективності функціонування структурних підрозділів Верховної Ради України у своїй сукупності залежить ефективність регуляторної спроможності законодавчих актів. У статті науково обґрунтовано внесення змін до чинного законодавства.

Ключові слова: законотворча діяльність, законодавча ініціатива, Верховна Рада України, інститути громадянського суспільства, український народ.

Актуальність теми. Законотворча діяльність Верховної Ради України, як власне і сам законотворчому процес в Україні покликані створити максимально ефективне правове регулювання для всіх без винятку сфер суспільного буття. Досягнення цих цілей обумовлюється якістю законодавчої роботи та відповідним рівнем науково-експертного забезпечення діяльності Парламенту. Народні депутати, комітети Верховної Ради та інші її структурні підрозділи є тією складовою інституційного забезпечення законотворчості, які створюють відповідні умови для прийняття якісних нормативно-правових актів. Разом з тим, об'єктивною є потреба для розширення потенціалу законотворчості.

Цього можна досягнути зокрема залучаючи більш широке коло суб'єктів законодавчої ініціативи. Мова йде про реалізацію права народу на участь у законотворчості. Інтелектуальний потенціал громадян держави здатен активізувати підвищення якості законотворчої діяльності, оскільки саме громадяни, як учасники суспільних відносин, здатні ідентифікувати найслабкіші місця законодавства. Крім того, саме по собі надання їм такої ініціативи матиме додатковий ефект – дотягатиметься мета державних гарантій в сфері реалізації права на доступ до участі в управлінні державними справами. Все це перетворює народ на активного учасника відносин з приводу законотворчості та об'єктивує необхідність розробки дієвих механізмів його співпраці з Верховною Радою України.

Ступінь наукової розробки теми. Проблематика реалізації права українського народу на участь у законотворчості розкривалася багатьма вченими, але найбільш утилітарними ми вважаємо дослідження таких як Андрійко О. Ф., Богачова О. В., Голдовський А. Г., Голубовська В. С., Євгенєва А. М., Копиленко О. Л., Майданник О. О. та ін. Разом з тим, на сьогодні відсутні наукові пошуки розширення такого права народу за рахунок включення їх в модель законотворчого процесу, що реалізується Верховною Радою України.

Мета статті. Метою даної статті є пошук напрямів та розробка пропозицій із удосконалення законодавчого забезпечення законотворчого процесу з метою закріплення розширених можливостей участі народу в законотворчій діяльності.

Виклад матеріалу. Право народу на участь в законотворчості є одним із ключових в системі громадянських політичних прав людини і громадянина в демократичних країнах. Народ є джерелом влади, але реалізує її опосередковано, шляхом делегування відповідних повноважень в сфері правотворчості Парламенту та іншим виборним органам державної влади. Однак це означає, що народ позбавляється можливості і в інший спосіб ревізувати те, джерелом чого він є протягом всього існування держави. Тому в умовах суспільного договору держава зобов'язується створити передумови для реалізації права народу на участь у державних справах і в тому числі шляхом розширення доступу до процесу законотворчості.

Такий доступ не означає наділення прямої правосуб'єктності для прийняття законів, оскільки це суттєво деформує конструкцію державного механізму та спотворює принцип розділення державної влади на відповідні гілки. З іншого боку навіть той факт, що громадяни отримують змогу ознайомитися із змістом законопроектів, що пропонуються для ухвалення Парламентом та виразити з цього приводу свою думку через інструменти електронної петиції вже свідчить про створення умов долучення їх до законотворчого процесу. Але на наше глибоке переконання таке долучення є недостатнім і потребує запровадження розширених механізмів та моделей.

До речі, підтвердження цієї тези ми знаходимо в дослідженнях Андрійко О. Ф., який зазначає, що право народу на участь у законотворчості є правом, що виходить із природи системи демократичних прав і свобод людини і громадянина, але повинно реалізуватися в спосіб, який не заважає діяльності органів державної влади [1, с. 170–176]. Фактично мова йде про недопущення втручання громадян в діяльність органів державної влади. Тобто право на законотворчість обумовлюється суспільно-державними відносинами та об'єктивується потребою гарантування недопущення зменшення обсягу демократичних прав громадян. Саме тому потрібен такий баланс у відносинах між громадянами та органами державної влади, який дасть змогу консолідувати наявний в суспільстві потенціал для підвищення якості законодавчої роботи та ефективності регуляторної здатності актів законодавства.

Що стосується безпосередньо України, то провідне місце в регулюванні законотворчої діяльності Українського Парламенту та відповідно і відносин з приводу створення законів регулює Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» [9]. Системний аналіз його положень з урахуванням потреб розширення участі народу в законотворчості дає змогу зробити наступні суттєві зауваження:

по-перше, цим законом регулюються всі без виключення алгоритми законотворчої діяльності Парламенту та його структурних елементів: комітетів, комісій, народних депутатів, експертних та аналітичних управлінь тощо. Він розкриває та деталізує проголошені Конституцією України детермінанти процесу ухвалення закону: право законодавчої ініціативи, процедуру проходження законопроекту, голосування за законопроект тощо;

по-друге, в цьому законі процедура законотворчості виступає фактично як модель взаємовідносин між Парламентом та іншими суб'єктами, які беруть в ньому участь, а також відносин між структурними елементами Верховної Ради під час проходження законопроекту всі необхідні процедури. Так, мова йде про відносини між Парламентом та суб'єктами законодавчої ініціативи (Кабінет Міністрів України, Президент України); Парламентом та Президентом України на етапі набрання законом юридичної сили; Парламентом та Конституційним Судом України з питань визнання законів неконституційними. Така демонстрація законотворчого

процесу дає нам всі підстави стверджувати про те, що як система відносин він може бути значно розширений та доповнений за рахунок участі нових суб'єктів;

по-третє, деталізація положень Конституції України в даному законодавчому акті демонструє, що сама Конституція закріплює лише межі та імперативи реалізації законотворчої функції Парламенту. Натомість регламентація її реалізації відбувається в спосіб, який прямо не передбачений Основним законом, але і не забороняється ним. В Конституції України Верховна Рада України виступає цілісним єдиним, монолітним суб'єктом законодавчої діяльності. Аналізований нами закон демонструє, що Парламент має певну структуру, яка по своїй суті та призначенню відіграє забезпечувальну роль по відношенню до реалізації ним кінцевої мети – створення законодавства.

Слід зауважити, що саме від якості та ефективності функціонування структурних підрозділів Верховної Ради України у своїй сукупності залежить ефективність регуляторної спроможності законодавчих актів. З цього приводу цікаву тезу висуває Копиленко О. Л., яка зводиться до того, що законотворчий процес спрямований на створення ефективного правового регулювання суспільних відносин. А отже, для пошуку найбільш ефективних механізмів державного регулювання Парламент повинен консолідувати всі доступні ресурси та весь суспільно-політичний потенціал [7]. Ми вважаємо, що одним із таких джерел потенціалу підвищення якості законотворчої роботи є законодавча ініціатива народу. Народ, здатен за рахунок механізму так би мовити «зворотного зв'язку», як безпосередній учасник суспільних відносин, відчувати та ідентифікувати недоліки законодавчого регулювання.

Євгенєва А.М. акцентує увагу на необхідності участі громадськості у законодавчому процесі на рівні із іншими суб'єктами, що суттєво розширить можливості для Парламенту отримувати ширше коло альтернатив законопроектів [5, с. 17-19]. В свою чергу Голдовський А. Г., говорячи про право народу на участь у законотворчості в Україні, звертає увагу на необхідності залучення громадськості до процесу законотворчості як самостійного суб'єкту [3, с. 22-24]. Ми находимо дану точку зору досить актуальною, оскільки право народу на законотворчість передбачає з поміж іншого наділення його правом законодавчої ініціативи, що можливо лише за умови наділення його відповідною конституційно-процесуальною правосуб'єктністю.

В такому модусі діяльність всіх інших суб'єктів законотворчого процесу, зокрема законодавчої ініціативи, розглядається як елемент забезпечення первинного етапу діяльності Парламенту з приводу створення законодавства. Тому реалізація права народу на законодавчу ініціативу нами розглядається з одного боку як засіб забезпечення законодавчого процесу в цілому, з іншого – як спроба трансформації на доктринальному рівні цього процесу в систему відповідних відносин між органами державної влади та реальним її джерелом – народом.

Отже, обґрунтовуючи допустимість та доцільність розширення меж практичної реалізації народом свого права на участь у законотворчості нами пропонується внести певні зміни в Закон України «Про Регламент Верховної Ради України».

По-перше, розуміючи необхідність наділення народу правом на законодавчу ініціативу нами обґрунтовується необхідність внести відповідні зміни в ст. 89 вказаного закону виклавши частину першу в наступній редакції:

«1. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України. Правом законодавчої ініціативи наділений також народ України.».

По-друге, доповнити ст. 89 вказаного закону частиною 1-1 наступного змісту:

«1-1. Право народу на законодавчу ініціативу реалізується шляхом подання законопроекту на розгляд до Верховної Ради України, ініційованого не менше як десятьма відсотками громадян України, які мають право голосу, від загальної кількості виборців, включених у відповідний державний реєстр виборців, на момент такого подання.».

Таким чином, нами пропонується на законодавчому рівні закріпити право народної ініціативи наділивши народ відповідною конституційно-процесуальною правосуб'єктністю. Але як слушно зауважує Голубовська В.С. [4, с. 27–29] та Майданник О.О. [8, с. 30–32] участь народу в законотворчій діяльності повинна закріплюватися в першу чергу на рівні Конституції

України, для чого доцільно внести відповідні зміни і в ст. 93 Конституції України [6] доповнивши її народом як суб'єктом, який поряд із Президентом України, Урядом та народними депутатами мають право законодавчої ініціативи.

Подібні зміни законодавства обумовлюють ситуацію, за якої нард перетворюється не просто в суб'єкт законодавчої ініціативи, а в повноцінного учасника відносин з приводу законотворчості. Розвиток відносин в цьому процесі вимагає певних законодавчих механізмів, оскільки до цього часу вітчизняна традиція державотворення не мала практики прямого залучення громадян до процесів створення та подання Парламенту на розгляд законопроектів. Натомість саме це є центральним механізмом розширення реалізації права народу на участь у законотворчості. Даний висновок відкриває нові потреби, а саме – законодавчого врегулювання процесу подання законопроектів народом до Верховної Ради, що є окремою самостійною процедурою.

Як слушно зазначає в своїх дослідженнях Богачова О. В. розширення аналізованого нами права народу передбачає необхідність залучення в якості його прямого представника інститутів громадянського суспільства. Саме такі інституції повинні відповідати за розробку та оформлення необхідним чином законопроектів, оскільки народ, як сукупність громадян, для знаходження необхідного консенсусу повинен витрати надзвичайно великі часові ресурси [2, с. 57–70]. Ми повністю погоджуємося із таким твердженням, вважаючи, що саме інститути громадянського суспільства повинні бути тими представниками суспільства, які в кінцевому вигляді транслюватимуть суспільні запити у відповідному законопроекті.

З урахуванням викладеного та з урахуванням системності відносин з приводу законотворчого процесу нами пропонується, доповнити Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» статтею 90-1 наступного змісту:

«Стаття 90-1. Особливості оформлення законопроектів, що подаються за народною ініціативою

1. Законопроект, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи має бути оформлений відповідно до вимог закону, цього Регламенту та інших прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів з урахуванням особливостей його підпису.

2. Законопроект, що подається до Верховної Ради в порядку народної законодавчої ініціативи повинен мати додатки із підписами (в тому числі із застосування електронного цифрового підпису) не менше як десятих відсотків громадян України, які мають право голосу, від загальної кількості виборців, включених у відповідний державний реєстр виборців, на момент такого подання.

3. Законопроект, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи, за умови якщо він задовольняє вимогам частини другої цієї статті може бути поданий до Верховної Ради уповноваженою громадською організацією, неурядовою некомерційною організацією або іншим інститутом громадянського суспільства за умови, якщо такою організацією та/або таким інститутом громадянського суспільства виступали ініціаторами громадських обговорень а або громадських слухань з приводу необхідності прийняття такого законопроекту.

4. Законопроект, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи у випадку відсутності громадської організації, неурядової некомерційної організації або іншого інституту громадянського суспільства уповноваженої/уповноваженого на його подання вважається поданим у вигляді електронної петиції, за умови якщо він задовольняє вимогам частини другої цієї статті.

5. У разі якщо громадяни України відкликають свої підписи під законопроектом, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи, і кількість таких підписів не задовольняє вимогам частини другої цієї статті такий законопроект підлягає поверненню суб'єкту його подання.

6. Ініціатор внесення чи представник суб'єкта права законодавчої ініціативи має право на доповідь законопроекту на пленарному засіданні Верховної Ради та на засіданні головного комітету чи тимчасової спеціальної комісії з цього питання. Законопроект, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи уповноваженою громадською організацією, неурядовою некомерційною організацією або іншим інститутом громадянського суспільства повинен мати експертне заключення щодо доцільності його прийняття, яке винесене експертною установою або визнаними експертами у сфері права.

7. У випадку, якщо законопроект, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи подано у спосіб визначений частиною четвертою цієї статті він спрямовується до відповідного галузевого комітету Верховної Ради з урахуванням предмету який таким законопроектом регулюється. В такому випадку доповідь законопроекту на пленарному засіданні Верховної Ради та здійснює голова відповідного комітету Верховної Ради.

8. Законопроект, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи повинен містити положення щодо порядку набрання ним чинності.

9. До законопроекту, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи, застосовуються інші вимоги до оформлення, які передбачені статтею дев'яностою цього Закону повинні бути дотримані. Обов'язок дотримання таких вимог покладається на Голову відповідного галузевого комітету Верховної Ради з урахуванням предмету який таким законопроектом регулюється.

Запропонована нами правова конструкція визначає особливість оформлення законопроектів, що в першу чергу проявляється у залученні інститутів громадянського суспільства до цього процесу. Так, ми наполягаємо на тому, що оформлення суспільного запиту (чим за своєю сутністю і є законодавча ініціатива народу) у вигляді законопроекту повинно відбуватися професійно, щоб задовольнити вимогам юридичної техніки та точності правового регулювання. Крім того, саме ці інститути громадянського суспільства повинні виступати ініціаторами громадських обговорень або громадських слухань з приводу необхідності прийняття того чи іншого законопроекту.

Пропозиція щодо застосування механізму подання законопроекту за народною ініціативою породжує об'єктивну потребу запропонувати і особливість здійснення експертизи таких законопроектів. З огляду на це нами пропонується, доповнити Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» статтею 103-1 наступного змісту:

«Стаття 103-1. Особливості здійснення експертизи законопроектів, що подаються за народною ініціативою

1. Законопроект, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи уповноваженою громадською організацією, неурядовою некомерційною організацією або іншим інститутом громадянського суспільства повинен пройти юридичну чи іншу експертизу та наукове дослідження з предмету відповідності його вимогам законодавчого регулювання відповідної сфери суспільних відносин. Висновки такої експертизи є відкритими та публічними, та є обов'язковими для розміщення на сайті Верховної Ради.

2. Проведення експертизи та наукового дослідження, передбачених частиною першої цієї статті забезпечується за рахунок уповноваженої громадської організації, неурядової некомерційної організації або іншого інституту громадянського суспільства.

3. У випадку, якщо під час розгляду законопроекту, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи на засіданні головного комітету Верховної Ради приймається рішення про його направлення на наукову, юридичну чи іншу експертизу, проведення інформаційного чи наукового дослідження така експертиза або таке дослідження здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Строки такого дослідження або такої експертизи не можуть перевищувати строки експертизи законопроектів встановлені статтею сотою цього Закону.

4. Законопроект, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи включений до порядку денного сесії законопроект при підготовці до першого читання в обов'язковому порядку направляється для редакційного опрацювання у відповідні структурні підрозділи Апарату Верховної Ради. Остаточна юридична експертиза і редакційне опрацювання здійснюються після прийняття акта Верховної Ради в цілому.

5. Висновки, підготовлені за результатами експертизи, направляються головному комітету для врахування при розгляді законопроекту та прийняття рішення стосовно подальшої роботи над ним. Висновки, підготовлені в порядку передбаченому частиною першої цієї статті є обов'язковими для урахування експертами, експертними установами при повторному направленні на експертизу або наукове дослідження законопроекту, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи, якщо рішення про таке направлення приймається головним комітетом Верховної Ради.

6. Законопроект, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи не може бути направлений на експертизу або дослідження до Венеціанської комісії.

7. Законопроект, що подається в порядку народної законодавчої ініціативи не може бути предметом конституційного звернення до Конституційного Суду України.».

Запропоновані нами вище зміни та доповнення до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» покликані суттєво розширити можливості для реалізації народом права на участь у законотворчості шляхом їх закріплення у вигляді імперативних модусів правової поведінки Верховної Ради України. Народ та відповідні інститути громадянського суспільства, які є провідниками законодавчої ініціативи народу, перетворюються в потужних учасників відносин з Парламентом, які набувають необхідний рівень правосуб'єктності для того щоби захистити демократичні цінності та права громадян.

Висновки. Розширення права народу на участь у законотворчості передбачає створення необхідного організаційно-правового забезпечення процедури її реалізації. Для цього нами пропонується внесення змін в Закон України «Регламент Верховної Ради України», яким зокрема змінюються наступні аспекти: закріплюється право народу на законодавчу ініціативу; запроваджується особлива процедура подання законопроекту за народною ініціативою; запроваджується процедура експертизи таких законопроектів. Все це створює нову модель відносин законотворчості за участі народу та розширеного залучення до нього інститутів громадянського суспільства. В свою чергу закріплення народної законодавчої ініціативи на рівні законодавства автоматично наділяє так ініціативу рисами обов'язковості. Це означає імперативну необхідність розгляду законопроектів, що вносяться до Верховної Ради у такий спосіб. Запропоновані нами зміни мають високий рівень утилітарності з точки зору практичної реалізації права народу на участь в управлінні державними справами, зокрема, через інститут законодавчої ініціативи.

Використана література:

1. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. Київ : Наукова думка, 2004. 300 с
2. Богачова О. В. Законотворчий процес в Україні: проблеми вдосконалення : дис. к.ю.н. : 12.00.01 – теорія та історія держави і права. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України. 2006. 242 с.
3. Голдовський А. Г. Право народу на участь у законотворчості в Україні: стан та перспективи реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 52. С. 21–25
4. Голубовська В.С. Законотворча діяльність в умовах розвитку інформаційного суспільства. *Правова інформатика*. 2013. № 4(40). С. 29–35
5. Євгенєва А.М. Участь громадськості у законодавчому процесі : інформаційно-аналітичне дослідження. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив. 2006. 48 с.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Копиленко О. Л. Науково-правові засади законодавчого процесу в Україні: питання теорії і практики: Спільна сесія Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, Академії правових наук України та Інституту законодавства Верховної Ради України з питань розвитку правової системи та наукового забезпечення законотворчого процесу. Київ : Парламентське вид-во, 2005. 175 с
8. Майданник О.О. Участь народу в законотворчій діяльності: питання теорії та практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 25–30
9. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>

References:

1. Andriiko O.F. (2004). Derzhavnyi kontrol v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi zasady [State control in Ukraine: organizational and legal foundations]. Kyiv : Naukova dumka, 300 s [in Ukrainian].
2. Bohachova O.V. (2006) Zakonotvorchyi protses v Ukraini: problemy vdoskonalennia [Law-making process in Ukraine: problems of improvement]. Kyiv : Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].

3. Holdovskyi A. H. (2021) Pravo narodu na uchast u zakonotvorchoosti v Ukraini: stan ta perspektyvy realizatsii [The right of the people to participate in law-making in Ukraine: status and prospects of implementation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu–Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 52, 21–25 [in Ukrainian].
4. Holubovska V.S. (2013) Zakonotvorcha diialnist v umovakh rozvytku informatsiinoho suspilstva [Legislative activity in the conditions of the development of the information society]. *Pravova informatyka– Legal informatics*, 4(40), 29–35 [in Ukrainian].
5. Ievhenieva A.M. (2006). *Uchast hromadskosti u zakonodavchomu protsesi: informatsiino-analitychne doslidzhennia* [Public participation in the legislative process: an information-analytic study]. Kyiv: Laboratoriia zakonodavchychkh initsiatyv. 48 s. [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Kopylenko O. L. (2005) Naukovo-pravovi zasady zakonodavchoho protsesu v Ukraini: pytannia teorii i praktyky: Spilna sesiia Sektzii suspilnykh i humanitarnykh nauk NAN Ukrainy, Akademii pravovykh nauk Ukrainy ta Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan rozvytku pravovoi systemy ta naukovooho zabezpechennia zakonotvorchoho protsesu [Scientific and legal foundations of the legislative process in Ukraine: questions of theory and practice: Joint session of the Section of Social and Humanities of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Academy of Legal Sciences of Ukraine and the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine on the development of the legal system and scientific support of the law-making process]. Kyiv : Parlamentske vyd-vo, 175 s [in Ukrainian].
8. Maidannyk O.O. (2021) Uchast narodu v zakonotvorchii diialnosti: pytannia teorii ta praktyky [People's participation in law-making activities: issues of theory and practice]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal– Legal scientific electronic journal*, 6, 25–30 [in Ukrainian].
9. Pro Rehlement Verkhovnoi Rady Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.02.2010 № 1861-VI [On the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine dated February 10, 2010 No. 1861-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [in Ukrainian].

Holdovskyi A. H. Expanding the possibilities of realization the right of the people to participate in law-making by introducing amendments to the Law of Ukraine “On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine”

The right of the people to participate in law-making is one of the keys to the system of civil political rights of a person and a citizen in democratic countries. The people are the source of power, but they exercise it indirectly, by delegating relevant powers in the field of law-making to the Parliament and other elected bodies of state power. However, this means that the people are deprived of the opportunity to revise in another way what they are the source of during the entire existence of the state. The relevance of the study is confirmed by the existing need to create prerequisites for the realization of the people's right to participate in state affairs, including by expanding access to the law-making process. The need to expand the people's right to participate in law-making has been revealed. Peculiarities of the legal nature of the people's right to participate in law-making are determined. Attention is focused on the need to involve civil society institutions in such a process. The purpose of the study is to find directions and develop proposals for improving the legislative support of the law-making process in order to consolidate the expanded opportunities for people's participation in law-making activities. In the work, an analysis of the representation in scientific sources of the issues of the implementation of the right of the Ukrainian people to participate in law-making was revealed by many scientists.

Proposals for amendments to the Law of Ukraine “On the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine” have been developed. The specifics of the procedure for consideration by the Parliament of draft laws introduced at the people's initiative are substantiated. Perspectives are created for the formation of a new modern model of relations in the process of forming legislation with the involvement of the people and public social institutions as its subject. The author determined that the expansion of the people's right to participate in law-making involves the creation of the necessary organizational and legal support for the procedure for its implementation. On the basis of the systematic analysis of regulatory and legal support, significant comments were made. It was concluded that the effectiveness of the regulatory capacity of legislative acts depends on the quality and efficiency of the functioning of the structural subdivisions of the Verkhovna Rada of Ukraine as a whole. The article scientifically substantiates the introduction of changes to the current legislation.

Key words: law-making activity, legislative initiative, Verkhovna Rada of Ukraine, institutions of civil society, Ukrainian people.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2022.37.03>**Корчова І. В.****ТЕРМІН «ДЕРЖАВНИЙ НАГЛЯД (КОНТРОЛЬ) У СФЕРІ ТЕХНОГЕННОЇ ТА ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ» В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ**

Автором звернено увагу, що на сьогодні однією з важливих теоретичних проблем контрольно-наглядової діяльності є встановлення співвідношення між поняттями «державний нагляд» та «державний контроль», а також обґрунтованість використання стійкого сполучення «державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки». Якщо у цілому термін «державний нагляд (контроль)» та щодо окремих сфер вже неодноразово ставав предметом наукових досліджень, то у контексті забезпечення техногенної та пожежної безпеки йому не було приділено належної уваги. Метою статті є дослідження терміну «державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки», а також підходів до розуміння даного терміну юридичною наукою, заснованих на співвідношенні понять «державний нагляд» та «державний контроль». Констатовано, що досліджуваний термін, як і будь-який інший термін, повинен мати нерозривний зв'язок з поняттям, яке той пояснює. Відтак розглянуто співвідношення понять «державний нагляд» та «державний контроль» в юридичній науці, а також законодавстві, яке регламентує проведення перевірок додержання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки. Звернено увагу, що в юридичній науці склалося кілька підходів до розуміння співвідношення даних понять. Автор прийшов до висновку, що є підстави розглядати державний нагляд та державний контроль у цілому так і у сфері техногенної та пожежної безпеки як автономні явища, на сьогодні наукою сформульовані критерії, які дозволяють їх відмежовувати, однак, такий підхід не є доктринальним, оскільки сприйнятий лише частиною науковців. Крім того, автор вважає виправданим те, що законодавець оперує терміном «державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки». Пов'язано це не лише з тим, що поглядів на співвідношення нагляду і контролю існує кілька, а й з тим, що специфіка роботи органу, що здійснює перевірки у сфері техногенної та пожежної безпеки, передбачає здійснення ним видів діяльності, які за переконанням деяких науковців підпадають під ознаки і нагляду, і контролю, при цьому такі види діяльності здійснюються за єдиними правилами.

Ключові слова: державний нагляд, державний контроль, державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки, юридичний термін, юридичне поняття.

Постановка проблеми. Не викликає сумнівів, що останніми роками законодавець приділяє пильну увагу питанням вдосконалення правового регулювання як контрольно-наглядової діяльності у цілому, так і в окремій її сфері – сфері техногенної та пожежної безпеки. Разом з цим, подальший розвиток правового забезпечення вимагає осмислення основних правових понять та їх словесних позначень – термінів, які, без перебільшення, є основним змістовим фундаментом законодавства. Однією з важливих теоретичних проблем контрольно-наглядової діяльності на сьогодні є встановлення співвідношення між поняттями «державний нагляд» та «державний контроль», а також використання стійкого сполучення «державний нагляд (контроль)».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо у цілому термін «державний нагляд (контроль)» та щодо деяких сфер вже неодноразово ставав предметом наукових досліджень – як представників юридичної науки (адміністративістів, господарників), науки державного управління, то у контексті забезпечення техногенної та пожежної безпеки йому не було приділено належної уваги.

Метою статті є дослідження терміну «державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки», який широко застосовується в текстах нормативно-правових актах, а також підходів до розуміння даного терміну юридичною наукою, заснованих на співвідношенні понять «державний нагляд» та «державний контроль».

Виклад матеріалу. Не важко помітити, що термін «державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки» є багатокомпонентним термінологічним сполученням,

причому складається зі складного стрижневого компоненту («нагляд», «контроль»), так і кількох атрибутивних компонентів (які уточнюють значення основного елемента та відповідно містять вказівку на здійснення відповідної діяльності з боку держави та виділяють її з-поміж аналогічних видів – «у сфері техногенної та пожежної безпеки»). При цьому якщо атрибутивні компоненти терміна не викликають питань, то стрижневий компонент вимагає встановлення співвідношення між поняттями «нагляд» та «контроль». Безумовно, досліджуваний термін – «державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки», як і будь-який інший термін, повинен мати нерозривний зв'язок з поняттям, яке той пояснює. Однак чи є автономними поняттями «державний нагляд» і «державний контроль», чим і можна пояснити існування такого громіздкого терміна?

Почнемо з того, що в юриспруденцію терміни «нагляд» та «контроль» прийшли з загальнонаукової термінології, а вже згодом були адаптовані для позначення відповідних правових феноменів. З огляду на це, видається, що встановлення співвідношення між досліджуваними поняттями у першу чергу слід шукати у тлумачних словниках, які пропонують пояснення значень мовних одиниць. Так, запропоновані пояснення значень «нагляду» і «контролю» у виданому 2005 року «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» не дають можливості встановити між ними різниці [2, с. 569, 707]. Однак це зовсім не означає, що в юридичній площині дані терміни також мають ідентичне значення, адже терміни, які позначають відповідні поняття, мають властивість трансформувати своє філологічне значення з переходом в юридичну площину. Дійсно, юридична мова спроможна переосмислювати термінологічні одиниці, запозичені з інших галузей знання (так само і з загальнонавчальної лексики), замінюючи їх початкове значення правовим або усуваючи ті додаткові значення, які не відповідають потребам юридичних реалій. Тож, можливо, терміни «нагляд» та «контроль» набули в юриспруденції нового, відмінного від філологічного, значення, втративши при цьому зв'язок тотожності? Для відповіді на це питання, на наш погляд, варто звернутися до положень юридичної науки.

Так, у Юридичній енциклопедії державний контроль визначається як діяльність державних органів щодо запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам і правилам, а державний нагляд – як вид державного контролю із забезпечення законності, дотримання спеціальних норм, виконання загальнообов'язкових правил, що містяться в законах і підзаконних актах [13, с. 138, 140]. Такі формулювання не дають можливості зв'язувати усі зв'язки між поняттями, однак, очевидно, що автори таких визначень співвідносять державний нагляд і державний контроль як частину і ціле.

Аналогічну думку висловила вчена-господарниця Н.В. Никитченко, яка також вважає, що поняття нагляду у сфері господарювання вужче, ніж поняття контролю. На її переконання, у той час як контроль опосередковує організаційно-господарські відносини суб'єктів господарювання з органами, що здійснюють контроль у сфері господарської діяльності, нагляд – такий їх різновид як адміністративні правовідносини [9, с. 163].

Однак, таку позицію щодо співвідношення державного нагляду і державного контролю навряд чи можливо визнати такою, що переважає в юридичній науці. Узагальнення поглядів вчених щодо даного питання дає підстави виділити кілька підходів.

Так, прихильники одного з підходів виходять з синонімічності термінів «державний нагляд» та «державний контроль», а, отже, отожднюють відповідні поняття.

Прихильники іншого підходу відстоюють думку про те, що державний нагляд і державний контроль є автономними видами діяльності державних органів, та, виходячи з цього, поділяють державні органи, які здійснюють відповідну діяльність, на контрольні та наглядові – у першу чергу залежно від обсягу наданої їм компетенції. Зокрема, серед них можна згадати В. К. Колпакова, який розмежовував поняття нагляду і контролю. Якщо сутність контролю за вченим зводиться до того, що суб'єкт контролю здійснює перевірку та облік того, як контролюваний об'єкт виконує покладені на нього завдання і реалізує свої функції; то нагляд пояснює як здійснення спеціальними державними структурами цільового спостереження за дотриманням правил, передбачених нормативними актами [8, с. 622].

Розділяв досліджувані поняття і Ю. П. Битяк, який за критерій розмежування обрав мету і повноваження відповідних органів. Так, контроль він розглядав як складову частину управління, що забезпечує систематичну перевірку виконання нормативно-правових актів, додержання дисципліни і правопорядку; на його погляд, контрольна діяльність передбачає втручання органів в оперативну діяльність підконтрольних суб'єктів, надання їм обов'язкових для виконання вказівок, можливість припиняти, змінювати чи скасовувати акти управління, вживати заходи примусу щодо підконтрольних органів. У свою чергу нагляд спрямований на виявлення і попередження правопорушень, усунення їх наслідків і притягнення винних осіб до відповідальності, однак без права втручатися в оперативну та господарську діяльність піднаглядних суб'єктів, зміни чи скасування актів управління [1, с. 224].

Повноваження втручатися в оперативну діяльність підконтрольного суб'єкта (аж до підміни собою керівного органу такого об'єкта) як критерій відмежування органів нагляду і контролю називає і В.М. Гаращук, додаючи, що органи контролю мають право самостійно притягувати винних до відповідальності, що, однак, не притаманне наглядовим органам. У той же час науковець не виключає, що контролюючий орган може і не мати деяких основних контрольних повноважень, що робить його схожим на нагляд, що, у свою чергу, обґрунтовує існування так званого «зрізаного», або «неповного» контролю [4, с. 82-83].

Як критерії відмежування органів нагляду від органів контролю в юридичній науці також називають наявність організаційного підпорядкування між владним та невідомим суб'єктом, а також ціль такої діяльності.

Деякі ж представники юридичної науки взагалі стоять осторонь дискусії про співвідношення понять «державний нагляд» і «державний контроль» та оперують поняттям «контрольно-наглядова діяльність».

Внаслідок різних підходів до розуміння понять «нагляд» і «контроль» неоднозначно інтерпретується і статус органу, уповноваженого здійснювати контрольно-наглядову діяльність у сфері техногенної та пожежної безпеки. Зокрема, тривалий час саме термін «нагляд» вживався для позначення діяльності спеціально уповноважених органів, діяльність яких була спрямована на перевірку виконання і додержання вимог пожежної безпеки – «державний пожежний нагляд» (однак в той же час в постанові Кабінету Міністрів «Про заходи щодо виконання Закону України «Про пожежну безпеку» від 26.07.1994 № 508 державний пожежний нагляд визначався як наглядова діяльність спеціально уповноважених державних органів у сфері пожежної безпеки, пов'язана із здійсненням контролю за виконанням і додержанням вимог та вирішенням інших встановлених законодавством питань у цій сфері [10]. Очевидно, саме це стало приводом іменувати сучасну Державну службу України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС України) та її територіальні органи саме як наглядову структуру, проведення контролю в повноваження якої не входить [12]. Протилежну думку з цього питання висловив В. М. Гаращук, який зазначав, що усі інші, окрім прокуратури, органи незалежно від їх назви (зокрема, пожежний нагляд) є органами державного контролю, а не нагляду. На думку вченого, відмінність контролю від нагляду полягає у тому, що контролюючий орган, на протипагу наглядовому, має право втручатися в оперативну діяльність підконтрольного (іноді аж до підміни собою керівного органу цього об'єкта), а також має право самостійно притягувати винних до правової відповідальності [3, с. 205].

Незважаючи на те, що «відповідальною» за розроблення юридичної термінології є саме юридична доктрина, яка отримує відповідний «запит», однак, безумовно, саме для нормативно-правового акта як основного джерела вітчизняного права якість термінології є надважливою. Це, у свою чергу, вимагає дослідження законодавчих підходів до співвідношення понять «державний нагляд» та «державний контроль» у контексті забезпечення техногенної та пожежної безпеки.

Так, Кодекс цивільного захисту України (далі – КЦЗ України) неодноразово вживає стійке сполучення слів «державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки», однак в той же час не надає відповіді на питання, в чому саме полягає нагляд, а в чому – контроль [7]. Очевидно, що вживання у КЦЗ України громіздкого сполучення «державний нагляд

(контроль)» є даниною традиції, закладеної в Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», який, до речі, також не пропонує критеріїв для розмежування нагляду та контролю.

Законодавча невизначеність щодо співвідношення понять «нагляд» і «контроль» спостерігалася й до введення в дію КЦЗ України. Зокрема, свого часу згадувана вище постанова від 26.07.1994 № 508, а також Інструкція з організації роботи органів державного пожежного нагляду визначала державний пожежний нагляд як «наглядову діяльність ... пов'язану із здійсненням контролю ...» [5].

Невизначеність позиції законодавця до розуміння «державного нагляду» та «державного контролю» в контексті забезпечення техногенної та пожежної безпеки, викликає ряд питань щодо доцільності існування відповідного багатокомпонентного терміну у вітчизняному законодавстві. Так, з одного боку, якщо нормотворець виходить з тотожності понять «державний нагляд» та «державний контроль», то навіщо допускає таку термінологічну тавтологію? З іншого боку, якщо ці поняття розглядаються законодавцем як такі, що не співпадають за змістом, то чому ж нормативно-правові акти не пропонують жодних критеріїв для їх розмежування?

До слова, встановлення меж між «наглядом» і «контролем» не передбачено і у проекті Закону про основні засади державного нагляду (контролю) № 5837 від 05.08.2021 [11].

Зважаючи на те, що при відмежуванні державного нагляду і державного контролю науковці, які відокремлюють дані поняття, в основі відмежування вбачають повноваження органів нагляду і органів контролю, вважаємо за доцільне розглянути ключові моменти щодо законодавчого забезпечення повноважень ДСНС України щодо здійснення державного нагляду (контролю).

Так, аналіз змісту ст. 65 КЦЗ України дає підстави стверджувати, що заходи державного нагляду (контролю) у відповідній сфері здійснюються щодо різнорідних об'єктів: частина з них організаційно не підпорядковані ДСНС України та її територіальним органам, тоді як деякі належить до сфери управління ДСНС. Здавалося б, за деякими науковими підходами перевірна діяльність, що здійснюється ДСНС України та її територіальними органами стосовно одних суб'єктів можна назвати наглядом, а інших – контролем. Однак це лише на перший погляд, оскільки не усі аварійно-рятувальні служби належить до сфери управління ДСНС, хоча до перевірок усіх служб використовують однакові підходи.

Щодо можливості самостійно притягати до відповідальності, то таке повноваження випливає зі ст. 223 КпАП України [6]. Крім того, до співробітників підпорядкованих аварійно-рятувальних служб можуть застосовуватися заходи дисциплінарного впливу. Такі повноваження ДСНС України також не дають однозначної відповіді про належність її до органу нагляду чи контролю.

Стосовно іншого критерію розмежування, який представлений деякими науковцями – ціль перевіркою діяльності – то діяльність ДСНС України тяжіє до нагляду, оскільки остання перевіряє законність, а не доцільність діяльності, адже перевірки обмежуються колом питань, представленим у відповідному уніфікованому акті.

Висновки. Таким чином, узагальнення поглядів науковців дозволяє розглядати державний контроль та державний нагляд у сфері техногенної та пожежної безпеки як автономні явища, на сьогодні наукою сформульовані критерії, які дозволяють їх відмежовувати. Дійсно, відповідні органи, уповноважені здійснювати перевірки, можуть мати різні за обсягом повноваження відносно суб'єктів, щодо яких здійснюються такі перевірки, відповідні ж види перевіркою діяльності заслуговують мати своє найменування – державний нагляд чи державний контроль. Однак на сьогодні наукою сформульовані і альтернативні погляди на співвідношення державного нагляду і державного контролю. Не наважується розмежувати такі поняття і законодавець, номінально об'єднуючи відповідні правові феномени єдиним багатокомпонентним терміном. Такий стан речей, на нашу думку, є виправданим, і не лише тому, що поглядів на співвідношення нагляду і контролю існує кілька, а й тому, що специфіка роботи окремих державних органів передбачає здійснення ними видів діяльності, які за переконанням деяких науковців

підпадають під ознаки і нагляду, і контролю. Більше того, ті види діяльності, які можуть іменуватися як нагляд і контроль у сфері техногенної та пожежної безпеки у цілому здійснюються за єдиними правилами, що ще раз обґрунтовує нашу позицію.

Використана література:

1. Адміністративне право України : підруч. для юрид. вузів і фак. / за ред. Ю. П. Битяка. Х. : Право, 2000. 520 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпін: Перун, 2005. 1728 с.
3. Гаращук В. М. Доктрина контролю та нагляду в управлінні. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: *матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» (Харків, 20–21 листопада 2013 р.)* / Нац. акад. прав. наук України. Х., 2013. С. 201–207.
4. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Х., 2003. 215 с.
5. Інструкція з організації роботи органів державного пожежного нагляду, затверджена наказом МНС України від 06.02.2006 р. № 59 (втратила чинність). Втратила чинність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0480-06/print> (дата звернення: 13.07.2022).
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 11.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/print> (дата звернення: 13.07.2022).
7. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс від 02.10.2012 р. № 5403-VI. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/print> (дата звернення: 13.07.2022).
8. Колпаков В. К. Адміністративне право України. К. : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
9. Никитченко Н. В. Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. К., 2015. 471 с.
10. Про заходи щодо виконання Закону України «Про пожежну безпеку» : постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.1994 р. № 508. Дата оновлення: 16.05.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/508-94-%D0%BF#top> (дата звернення: 13.07.2022).
11. Проект Закону про основні засади державного нагляду (контролю) від 05.08.2021 р. № 5837. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72616 (дата звернення: 13.07.2022).
12. Харчук А. І., Міллер О. В., Половко А. П., Артеменко В. В. Шляхи оптимізації системи державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки. *Пожежна безпека*. 2014. № 25. С. 91–95.
13. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2 : Д-Й. 1999. 744 с.

References:

1. Bytiak, Yu. P. (2000). Administrative Law of Ukraine [Administratyvne pravo Ukrainy]. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
2. Busel, V. T. (2005) Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language [Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy]. Kyiv, Irpin : Perun [in Ukrainian].
3. Harashchuk, V. M. (2013). Doctrine of control and supervision in management [Doktryna kontroliu ta nahliadu v upravlinni]. *Materialy Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 20-richchiiu NAPrN Ukrainy ta obhovorenniu piyattomnoi monohrafii «Pravova doktryna Ukrainy»*. Pp. 201–207. Kharkiv : Nat. acad. of leg. sciences of Ukraine [in Ukrainian].
4. Harashchuk, V. M. (2003). Theoretical and legal problems of control and in full view of the state administration [Teoretyko pravovi problemy kontroliu ta nahliadu u derzhavnomu upravlinni]. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Instruction on the organization of work of state fire supervision bodies [Instruktsiia z orhanizatsii roboty orhaniv derzhavnoho pozhezhnoho nahliadu]: approved by the order of the Ministry of Emergency Situations of Ukraine from February 6, 2006, No. 59. Legislation of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0480-06/print> (access date: July 13, 2022).
6. Code of Ukraine on Administrative Offenses [Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia]: Law of Ukraine dated from December 07, 1984, No. 8073-X. Verkhovna Rada of the Ukrainian

- SSR. Legislation of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/print> (access date: July 13, 2022).
7. Code of Civil Protection of Ukraine [Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy]: Law of Ukraine dated from October 02, 2012, No. 5403-VI. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/prin> (access date: July 13, 2022).
 8. Kolpakov, V. K. (1999). Administrative Law of Ukraine [Administrativne pravo Ukrainy]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
 9. Nikitchenko, N. V. (2015). Legal regulation of state control in the sphere of economic activity [Pravove rehuliuвання derzhavnogo kontroliu u sferi hospodarskoi diialnosti]. Kyiv [in Ukrainian].
 10. On measures to implement the Law of Ukraine «On Fire Safety» [Pro zakhody shchodo vykonannya Zakonu Ukrainy «Pro pozhezhnu bezpeku»]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated from July 26, 1994, No. 508. *Cabinet of Ministers of Ukraine. Legislation of Ukraine*. Legislation of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/508-94-%D0%BF#top> (access date: July 13, 2022)
 11. On Basic Principles of State Supervision (Control) [Proekt Zakonu pro osnovni zasady derzhavnogo nahliadu (kontroliu)]: the bill from August, 05, 2021, No. 5837. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72616 (access date: July 13, 2022).
 12. Kharchuk, A. I., Miller, O. V., Polovko, A. P., Artemenko, V. V. Shliakhy (2014) Ways to optimize the system of man-made and fire safety state supervision (oversight) [Optymizatsii systemy derzhavnogo nahliadu (kontroliu) u sferi pozhezhnoi ta tekhnohennoi bezpeky]. *Fire Security*, no. 25, pp. 91–95 [in Ukrainian].
 13. Shemshuchenko, Yu.S. (1998). Legal Encyclopedia: In 6 volumes (vol. 2) [Iurydychna entsyklopediia: v 6 t. (t. 2)]. Kyiv: Ukr. Entsycl. [in Ukrainian].

Korchova I. V. The term «man-made and fire safety state supervision (oversight)» in legal science and legislation

The author draws attention to the fact that today one of the important theoretical problems of control and supervision activity is the establishment of the relationship between the concepts of “state supervision” and “state oversight”, as well as the justification of using the stable combination “man-made and fire safety state supervision (oversight)”. If in general the term “state supervision (oversight)” and in relation to some spheres has repeatedly become the subject of scientific research, then in the context of man-made and fire safety it has not been given due attention. The purpose of the article is to study the term “man-made and fire safety state supervision (oversight)”, as well as approaches to the understanding of this term by legal science, based on the relationship between the concepts of “state supervision” and “state oversight”. It was established that the studied term, like any other term, must have an inseparable connection with the concept it explains. Therefore, the relationship between the concepts of “state supervision” and “state oversight” in legal science, as well as legislation, which regulates inspections of compliance with the requirements of legislation in the field of man-made and fire safety, is considered. Attention is drawn to the fact that several approaches to understanding the relationship between these concepts have developed in legal science. The author came to the conclusion that there are reasons to consider state supervision and state oversight in general and in the field of man-made and fire safety as autonomous phenomena, currently science has formulated criteria that allow them to be delimited, however, such an approach is not doctrinal, since it is perceived only part of scientists. In addition, the author considers it justified that the legislator uses the term “man-made and fire safety state supervision (oversight)”. This is connected not only with the fact that there are several views on the relationship between supervision and oversight, but also with the fact that the specifics of the work of the body that carries out inspections in the field of man-made and fire safety requires it to carry out types of activities that, according to the conviction of some scientists fall under the signs of both supervision and oversight, while such activities are carried out according to uniform rules.

Key words: state supervision, state oversight, man-made and fire safety state supervision (oversight), legal term, legal concept.

УДК 347.440

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2022.37.04>

Новосад І. В.

ДОГОВІР ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ І ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В СУЧАСНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Стаття є дослідженням договору за римським приватним правом та його імплементацію в сучасне законодавство. Зокрема було з'ясовано, що значення римського приватного права проявляється у явищі його рецепції всіма європейськими країнами. Під рецепцією римського приватного права розуміють його відродження, сприйняття духу, ідей, головних засад і положень тією чи іншою цивілізацією на певному етапі її розвитку в контексті загального процесу циклічних ренесансів. Розвиток громадянського суспільства в Україні як одне з пріоритетних завдань, що постали перед українською спільнотою на початку ХХІ століття, потребує для свого успішного вирішення задіяння всіх можливих ресурсів (засобів), які слугуватимуть зростанню рівня правосвідомості та правової культури громадян держави. Нами визначено, що серед зазначених засобів провідну роль відіграють ті, що за своєю природою, походженням і призначенням мають стосунок до цивілістики, прямо чи опосередковано слугують ефективному правовому регулюванню приватно-правових відносин. Зважаючи на історичне значення рецепції римського права у правових системах країн континентальної Європи, до числа яких належить і Україна, аналіз основ римського приватного права є важливою та невід'ємною частиною сучасного законодавства. Крім того, воно виступає одним з інструментів позитивної трансформації вітчизняного громадянського суспільства. Досліджено, що на початок ХХІ ст. припало прийняття Цивільного кодексу України (2003 р.), яким було закріплено нові засади правового регулювання відносин за участю фізичних та юридичних осіб на основі загальновизнаних у світі засад приватного права, що були вироблені в основних своїх рисах ще в Давньому Римі. Вчені-правники справедливо зазначають, що новий Цивільний кодекс став найповнішим виявом захисту прав осіб – і фізичних і юридичних осіб, охопив правове регулювання всіх майнових ринкових відносин, у тому числі пов'язаних з підприємництвом. Нами було визначено, що прикладом рецепції римського права вбачається в договірних відносинах. Види договорів за моментом їх прийняття, то нами було перейнято два основні, такі як реальний та консенсуальний. Також класифікацію за кількістю сторін було запозичено із римського права, оскільки як тоді, так і зараз їх можна поділити на односторонні, двосторонні та багатосторонні. Отже, інтеграція римського права в сучасне законодавство допомогла створити доволі сильну нормативну базу, яка регулює суспільні відносини.

Ключові слова: римське право, законодавство України, договір, правова норма, Цивільний кодекс, кодифікація, рецепція.

Актуальність проблеми дослідження. Україна входить до романо – германської правової системи, основним джерелом формування сучасного українського законодавства є саме римське право. Переважаюча більшість основних юридичних термінів, що застосовуються сучасними українськими юристами, має латинське походження. Такі терміни як: юриспруденція, реституція, сервітут, конституція, юстиція, фабула, делікт та багато інших знайшли своє відображення в сучасному праві і зберегли при цьому майже первісне своє значення. Значення римського приватного права розкривається в тому, що воно, як вважають є одним із наріжних каменів так званого «Європейського дому», будучи важливою складовою загальноєвропейської цивілізації. Довгий час греко – римське право впливало на формування та розвиток українського права і продовжує впливати на формування концепції приватного права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, римського приватного права, загальної теорії права тощо. Поміж них твори М. М. Агаркова, С. С. Алексєєва, Ч. Н. Азімова, І. Є. Берестової, Д. В. Бобрової, Ю. С. Гамбарова, А. Гордона, О. В. Дзери, А. С. Довгєрта, О. С. Йоффе, В. М. Ігнатенка, Ю. Х. Калмикова, А. І. Косарева, О. О. Красавчикова, Н. С. Малєїна,

В. П. Маслова, Г. К. Матвєєва, С. Н. Ландкофа, В. В. Луця, І. Б. Новицького, О. А. Підопригори, К. Побєдоносцева, Н. В. Полетаєва, Й. О. Покровського, С. Н. Приступи, С. Д. Русу, В. О. Рясенцева, М. М. Сібільова, О. А. Собчака, В. А. Тархова, Ю. К. Толстого, Є. О. Харитонova, В. М. Хвостова, К. А. Флейшиць, О. А. Шамшова та ін.

Мета дослідження – проаналізувати та дослідити договір за римським приватним правом та його імплементацію в сучасному законодавстві.

Об'єкт дослідження – римське приватне право.

Предмет дослідження – договір за римським приватним правом.

Виклад основного матеріалу. У римському праві контракт (contractus) – це угода, яка була джерелом зобов'язального відношення, захищеного цивільними позовами. У кожному договорі висловлювали волю сторін, спрямовану на досягнення певного правового результату – виникнення, зміни або припинення прав і обов'язків. Договори були універсальною правовою формою, яка обслуговувала відносини і між римськими громадянами, і між переїзниками. Вони стали найбільш масовим джерелом виникнення зобов'язань, оскільки саме вони створювали правову основу для товарного і господарського обігу в Римі. Більшість з них – двосторонні правочини, у яких дві сторони є контрагентами. Що ж стосується багатосторонніх угод, то в Римі вони здійснювалися досить рідко.

Для укладання договору були необхідні такі правові елементи:

- наявність об'єктивного елемента, дозволеної господарської мети сторін (causa);
- наявність суб'єктивного елемента, власне contractus, тобто взаємного і узгодженого прояву волі двох сторін щодо єдиної мети [7].

Якщо звернутися до сформованої системи контрактів Стародавнього Риму, то вона носила замкнений характер. Пояснювалося це тим, що в римському приватному праві внаслідок його консервативності принципове визнання стосувалося лише окремих договірних типів. Тому, для юридичної сили договору необхідним було не тільки волевиявлення сторін, але й відповідність договору певному типу. Контракти поділялися на чотири групи: «Nam autem quatuor generasunt, – говорить Гай (III. 89), – aut enim re contrahitur obligatio aut verbis aut litteris aut consensu», тобто, «... їх є чотири види: оскільки зобов'язання виникає або через посередництво речі, або шляхом проголошення слів, або буквами, або простою згодою сторін» [6, с. 196]. Основу такого поділу становила відмінність у зобов'язуючому моменті: домовленість (consensu), необхідність передачі речі (res), проголошення певних слів (verbis) чи дотримання письмової форми (litteris). Відповідно, контракти визначалися як консенсуальні, реальні, вербальні та літеральні. Кожна з цих категорій контрактів охоплювала суворо обмежену кількість відповідних правовідносин. Така класифікація контрактів була збережена у Кодексі Юстиніана.

Історичне значення римського права для Європи та інших країн світу зумовлене тим, що протягом тривалого часу воно у класичному та греко-римському (візантійському) варіантах впливало на формування та розвиток усіх європейських правових систем. Юридичне значення римського права полягає в тому, що понятійний та категоріальний апарат, термінологія сучасного права ґрунтуються на ідеях, засадах та визначеннях, розроблених римською класичною юриспруденцією. Рецепція (лат. receptio – прийняття) – це відродження шляхом впливу високо-розвинутої системи права, яка існувала раніше, на менш розвинену правову систему. Рецепції права відбувалися в минулому і відбуваються в умовах сьогодення, що пов'язано з циклічністю цивілізаційного розвитку суспільства.

Історія права свідчить про те, що саме римське приватне право було предметом неодноразових рецепцій. Причому рецепція у Західній Європі стосувалася двох систем права – континентального та англосаксонського. В юридичній літературі існують різні погляди на етапи західноєвропейської рецепції римського права, але найбільш поширеним є такий:

- I етап – раннє та пізнє середньовіччя (V ст. – початок XII ст.);
- II етап – формування права « нової Європи » (XII ст. – XVIII ст.);
- III етап – кодифікація законодавства Франції та Німеччини у XIX ст.;
- новітня рецепція – удосконалення національно-правових систем і створення нового права Європи (кінець XX ст. – початок XXI ст.) [1].

Рецепція римського приватного права мала місце в нашій країні і у процесі законотворчих робіт останніх років, зокрема під час розробки Цивільного кодексу України, який повністю відповідає сучасним тенденціям розвитку приватного права в Європі.

Римське право, за словами Ф. Енгельса, є настільки класичним юридичним вираженням життєвих умов і конфліктів суспільства, в якому панівне становище займає приватна власність, що всі інші пізніші законодавчі акти не змогли внести до нього жодних суттєвих доповнень [9]. Погоджуючись із вказаним, зазначимо, що значення вивчення римського права для сучасних юристів складно переоцінити. Адже, щоб адекватно оцінювати та зрозуміти сутність багатьох правових понять та категорій, необхідно знати їх історію становлення та розвитку. Зокрема, для розуміння таких понять, які є досить вживаними у сучасному вітчизняному законодавстві, як реституція, презумпція, сервітут, емфітевзис, суперфіцій, віндикаційний позов, негаторний позов, контракт та ін. Так, у Цивільному Кодексі України від 16.01.2003 р. у розділі II «Речові права на чуже майно» міститься вказівка на те (ст. 395), що такими правами є [11]:

- право володіння;
- право користування (сервітут);
- право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);
- право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Норми цього розділу ЦК були опосередковано рецепційовані з римського права, а подекуди можна говорити про пряму рецепцію положень римського права, що стосується прав на чужі речі. І для того, щоб осягти сутність вказаних явищ у юриспруденції, необхідно знати їх історію та розвиток. Додамо, що серед основних принципів цивільного права України є принципи добросовісності та справедливості, які за основу правового регулювання цивільних правовідносин були покладені ще римськими юристами.

В римському приватному праві існувала усталена система контрактів, яка доповнювалася інномінальними контрактами – самостійним видом договорів, таким гнучким і мобільним, що ним могли охоплюватися практично будь-які угоди, які не суперечили приписам норм права [2].

Існувала і додаткова класифікація договорів, підставою якої був спосіб розподілу обов'язків між сторонами, який зберігся до сьогодні:

- односторонні, коли за їх змістом встановлювався обов'язок тільки для однієї сторони, а іншій надавалося лише право вимагати виконання зобов'язання (наприклад, позика);
- двосторонні, коли встановлювалися такі обов'язки сторін, які взаємно перекликалися;
- на користь третіх осіб.

Особливу групу договорів склали так звані «безіменні договори», що не мали власної назви і змісту, але були визнані правом [7]. Більшість прав та обов'язків розподілялися між сторонами не рівномірно. Інколи одна сторона мала за договором більше прав і менше обов'язків і навпаки. Проте існували договори, у яких права й обов'язки розподілялися між сторонами рівномірно. Вони мали назву синалагматичні. Класичним прикладом такої угоди був договір купівлі-продажу [7].

Договір купівлі-продажу (*emptio-vinditio*) – це контракт про оплатне придбання речі; тобто продавець зобов'язується передати річ у власність покупця, а покупець – прийняти цю річ і сплатити за неї певну грошову суму. В давні часи в Римі контракт купівлі-продажу укладався і виконувався одночасно. В цей момент покупець ставав власником речі та на нього переходив ризик випадкової загибелі речі. Проте у класичному римському праві укладення договору не завжди передбачало одночасне його виконання. Однак положення про перехід ризику залишилося незмінним – він падав на покупця з моменту укладання договору. Відповідно до ч. 1 ст. 668 ЦК України за загальним правилом ризик випадкового знищення або пошкодження товару переходить до покупця з моменту передавання йому товару [8].

За критерієм платності розрізняли договори платні, коли майнову вигоду мають обидві сторони (купівля-продажу), і безоплатні, коли вигоду має тільки одна сторона (позичка). Договір позички (*commodatum*) – це реальний договір, за яким одна особа (комодант) передає іншій особі (комодатарію) якусь певну річ у тимчасове й безоплатне користування на чітко

визначений строк. В Цивільному кодексі України ст. 827 сторонами виступають позичкодавець і користувач [11]. Позика є найдавнішим видом реальних договорів і збереглася в українському цивільному законодавстві в такому самому значенні (ч. 1 ст. 1046 ЦК України).

За римським правом позика – це реальний контракт, за яким одна сторона (позичкодавець) передає іншій стороні (позичальникові) у власність певну суму грошей або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути таку ж суму грошових коштів або таку ж кількість речей такого ж роду та такої ж якості. Договір позики міг бути оплатним та безоплатним. У процентній позиці при Юстиніані було встановлено максимальний розмір відсотків – 6% річних. За ЦК України розмір процентів встановлюється договором, а якщо його не встановлено – на рівні облікової ставки Національного банку України.

Позичкою, відповідно до римського права, є реальний контракт, за яким одна сторона безоплатно передає іншій індивідуально-визначену річ у тимчасове безоплатне користування, а позичальник зобов'язується повернути ту саму річ у справному стані. За концепцією ЦК України позичка, як і у римському праві, є безоплатною; своїм предметом має тільки індивідуально визначені речі, які не споживаються в процесі використання; за цим договором не виникає право власності користувача на річ.

Однак за ЦК України договір позики може бути як реальним, так консенсуальним. Консенсуальний договір позики є двостороннім, а реальний – одностороннім договором [2]. За римським правом договір позики був потенційно двостороннім, однак існували випадки, коли договір позики міг бути й одностороннім. Якщо у користування передавалася справна річ, то у позичальника не виникала ніякого права, а у позичкодавця – жодного обов'язку [8].

Крім основних консенсуальних контрактів, існував ще договір доручення (*mandatum*). Тобто довіритель доручав іншій особі – довіреному виконання певних дій чи послуг, за які виплачувалась подяка у формі гонорарів, які були основним джерелом існування осіб вільних професій, зокрема адвокатів [5, с. 209]. Хоч у вказаних консенсуальних контрактах проглядаються ознаки перших спроб римських юристів виокремити трудові відносини, натомість вони (консенсуальні контракти) належать до категорії цивільно-правових договорів та не регулюють процес: виконання роботи, виплати заробітної плати працівникам; організації належних безпечних та здорових умов праці. Також зазначимо, що група осіб, яка працює за вказаними у статті договорами, не належить до трудового колективу.

Вказану думку підтверджує стаття 2521 Кодексу законів про працю України в тому, що трудовий колектив підприємства утворюють усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством, а особи, які для підприємства виконують роботи за цивільно-правовими договорами (підяду, доручення тощо), до складу трудового колективу не входять. Їх відносини регулюються цивільним законодавством [3; 10, с. 92].

Зміст норм спадкового права також засвідчує те, що одним з джерел кодексу є ідеї та норми римського приватного права. Так цивільний кодекс України визначає коло необхідних спадкоємців, яким належала обов'язкова частка у спадковому майні, навіть якщо ці особи не були внесені у заповіт. У кодексі обумовлено виникнення права на спадкування настанням певної умови: здобуття освіти, одруження, народження дітей тощо (заповіт з умовою). Встановлена у римському праві, так звана «спадкова субституція» передбачена і в ЦК України як підпризначення спадкоємців. Як і в римському праві, тут розрізняється спадкова трасмісія і спадкове представництво. Згідно із нормами Кодексу передбачено можливість визнання спадщини від умерлою (римське право позначало це поняття терміном «виморочена спадщина»).

Цей аналіз норм Цивільного кодексу України дає підставу погодитися з думкою дослідників, які стверджують, що в процесі сучасної кодифікації цивільного законодавства України також відбувається як пряма, так і непряма (опосередкована) рецепція римського приватного права [4]. Запозичення ідей, принципів та засад римського права відбувається як через наукові пошуки вчених-правників, так і через юридичну практику – використання законодавства інших держав як певних зразків у процесі правотворчості, результатів діяльності національних судів та практики Європейського суду з прав людини.

Висновки. Отже, сучасна вітчизняна юриспруденція розвивається шляхом обрання таких форм рецепіювання римського права, як вивчення в навчальних закладах юридичної загальноосвітньої дисципліни з метою формування світогляду майбутніх правників; використання методики створення нормативних актів або їхнього застосування; сприйняття та застосування головних засад, ідей та категорій, накопичених попередніми системами права. Проаналізувавши положення сучасного цивільного права України, зокрема Цивільного кодексу України, статей, які стосуються договорів, дозволяє зробити висновок, що в регулюванні цього інституту є відчутною рецепція римського приватного права. Адже такі види як реальні і консенсуальні відобразилися в законодавстві України, деякі, повною мірою, деякі частково.

Використана література:

1. Гладкий С. О. Римське приватне право: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення навчальної дисципліни підготовки бакалавра спеціальності 081 «Право». 2016. 251 с.
2. Гончаренко В. О. Система договорів римського приватного права. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/810.pdf> (дата звернення 22.06.2022).
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 23.06.2022).
4. Орач Є. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного права : навч. посібник. Львів : Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 2000, С. 23.
5. Основи римського приватного права : навч. посіб. / В. С. Макачук. вид. 2-ге, допов. Київ : Атіка ; Харків : Право, 2015. 256 с.
6. Основи римського приватного права : підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків: Право, 2008. 224 с.
7. Поняття і види договорів. URL: <https://sci.house/rimskoe-pravo-kniga-scibook/ponyattya-vidi-dogovoriv-29170.html> (дата звернення 23.06.2022).
8. Гришко В. І., Віннічук І. В. Система договорів в римському праві та їх рецепція. *Молодий вчений*. 2019. № 12.1 (76.1). С. 38–41.
9. Трофанчук Г. І. Римське приватне право : навч. посібн. Київ : Атіка, 2006. С. 39.
10. Трудове право : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. В. Жернаков, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко та ін. ; за ред. В. В. Жернакова. Харків : Право, 2012. 496 с.
11. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

References:

1. Hladkyi S.O. (2016) *Rymske pryvatne pravo: Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia samostiinoho vyvchennia navchalnoi dystsypliny pidhotovky bakalavra spetsialnosti 081 "Pravo"* [Roman private law: Educational and methodological guide for independent study of the academic discipline of bachelor's training in specialty 081 "Law"]. Poltava, 2016. 251 s. [in Ukrainian].
2. Honcharenko V.O. (2005) *Systema dohovoriv rymskoho pryvatnoho prava* [The system of Roman law contracts] Retrieved from: URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/810.pdf> [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine (1971). *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy vid 10.12.1971 r. № 322-VIII*. [Labor Code of Ukraine of December 10, 1971 No. 322-VIII.]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-09> [in Ukrainian].
4. Orach YE. M., Tyshchik B.Y. (2000) *Osnovy rymskoho pryvatnoho prava : navch. posibnyk*. [Basics of Roman private law: Education. manual] Lviv, 2000, s. 23. [in Ukrainian].
5. Makarchuk V.S. (2015). *Osnovy rymskoho pryvatnoho prava : navch. posib. / V.S. Makarchuk. vyd. 2-he, dopov. K. : Atika*; [Basics of Roman private law: teaching. manual / V.S. Makarchuk. view. 2nd, add] Kharkiv : Pravo, 2015. 256 s. [in Ukrainian]
6. Borysova V.I., Baranova L.M. (2008) *Osnovy rymskoho pryvatnoho prava : pidruchnyk / V.I. Borysova, L.M. Baranova, M.V. Domashenko ta in. ; za zah. red. V.I. Borysovoi ta L.M. Baranovoi* [Basics of Roman private law : Textbook / V.I. Borisova, L.M. Baranova, M. V. Domashenko, etc.; In general ed. V.I. Borysova and L. M. Baranova] Kharkiv : Pravo, 2008. 224 s. [in Ukrainian].
7. Poniattia i vydy dohovoriv. [Concepts and types of contracts] URL: <https://sci.house/rimskoe-pravo-kniga-scibook/ponyattya-vidi-dogovoriv-29170.html> [in Ukrainian].

8. Hryshko V. I., Vinnichuk I. V. (2019) Systema dohovoriv v rymському pravi ta yikh retseptsiiia. [The system of contracts in Roman law and their reception. A young scientist. 2019. No. 12.1 (76.1)] . Kherson , 2019. S. 38–41[in Ukrainian].
9. Trofanchuk H.I. (2006) Rymське pryvatne pravo: navch. posibn. [Trofanchuk G. I. Roman private law: teaching. manual]. Kyiv : Atika, 2006. S. 39. [in Ukrainian].
10. Zhernakov V.V., Prylypko S.M., Yaroshenko O.M. (2012) Trudove pravo: pidruchnyk dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. / V.V. Zhernakov, S. M. Prylypko, O. M. Yaroshenko ta in.; za red. V.V. Zhernakova [Labor law: textbook for students. law special higher education closing / V.V. Zhernakov, S.M. Prilypko, O.M. Yaroshenko, etc. ; under the editorship V.V. Zhernakova.]. Kharkiv : Pravo, 2012. 496 s. [in Ukrainian]
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2003). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, no. 11, art. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> [in Ukrainian].

Novosad I. V. Contract under roman private law and its implementation in modern legislation

The article is a study of the contract under Roman private law and its implementation in modern legislation. In particular, it was found out that the importance of Roman private law is manifested in the phenomenon of its reception by all European countries. The reception of Roman private law is understood as its revival, perception of the spirit, ideas, main principles and provisions by one or another civilization at a certain stage of its development in the context of the general process of cyclical renaissances. The development of civil society in Ukraine, as one of the priority tasks facing the Ukrainian community at the beginning of the 21st century, requires for its successful solution the use of all possible resources (means), which will serve to increase the level of legal awareness and legal culture of the citizens of the state. We determined that among

the mentioned means, the leading role is played by those that by their nature, origin and purpose are related to civil engineering, directly or indirectly serve the effective legal regulation of private legal relations. Considering the historical importance of the reception of Roman law in the legal systems of the countries of continental Europe, including Ukraine, the analysis of the foundations of Roman private law is an important and integral part of modern legislation. In addition, it acts as one of the tools of positive transformation of domestic civil society. It was investigated that at the beginning of the XXI century. came the adoption of the Civil Code of Ukraine (2003), which established new principles of legal regulation of relations involving individuals and legal entities on the basis of universally recognized principles of private law, which were developed in their main features back in Ancient Rome. Legal scholars rightly point out that the new Civil Code became the most comprehensive manifestation of the protection of the rights of individuals – both individuals and legal entities, and covered the legal regulation of all property market relations, including those related to entrepreneurship. We determined that an example of the reception of Roman law can be seen in contractual relations. Types of contracts at the time of their adoption, we adopted two main ones, such as real and consensual. Also, the classification according to the number of parties was borrowed from Roman law, since both then and now they can be divided into unilateral, bilateral and multilateral. So, the integration of Roman law into modern legislation helped to create a fairly strong regulatory framework that regulates social relations.

Key words: Roman law, legislation of Ukraine, contract, legal norm, Civil Code, codification, reception.

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2022.37.05>

Прейс Є. В.

ПОЛОЖЕННЯ П. 2 Ч. 2 СТ. 61 ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІЦІЮ» В КОНТЕКСТІ ІДЕЇ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження ними своєї служби. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 61 вказаного закону не може бути поліцейським особа, засуджена за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, у тому числі судимість якої погашена чи знята у визначеному законом порядку. Метою статті є дослідження проблеми конституційності вказаного положення в контексті того, чи може держава, що визначає себе як правову, обмежувати конституційне право на рівний доступ до державної служби (в даному випадку право на службу в Національній поліції) тих громадян, які засуджені за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, але судимість яких вже погашена чи знята. Дослідження ґрунтується на методах аналізу та синтезу, порівняльному, діалектичному, формально-логічному методах.

У статті досліджено природу такого явища, як обмеження конституційних прав, на прикладі обмеження права на державну службу громадян, що мають непогашену чи незняту судимість. Розкрито суть конституційного принципу рівності та такого правового явища, як судимість. Висвітлена паралель між «довічною судимістю» та «непом'якшуваним» довічним позбавленням волі і, на підставі цього, сформульовано висновок щодо невідповідності п. 2 ч. 2 ст. 61 Закону України «Про Національну поліцію» ідеї людської гідності. Визначено проблему застосування до осіб, які засуджені за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, але судимість яких вже погашена чи знята, ч.ч. 3 та 4 ст. 88 Кримінального кодексу України. Висвітлена необґрунтованість заборони, передбаченої п. 2 ч. 2 ст. 61 Закону України «Про Національну поліцію».

Ключові слова: Національна поліція України, право на рівний доступ до державної служби, обмеження прав та свобод людини, конституційний принцип рівності, судимість, «довічна судимість», ідея виправлення, «непом'якшуване» довічне позбавлення волі, ідея людської гідності.

Вступ

Національна поліція України (далі – Нацполіція, поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1]. Вона була утворена у 2015 році в рамках процесу реформування органів внутрішніх справ.

Закон України (далі – ЗУ) «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження ними своєї служби. З-поміж іншого цей нормативно-правовий акт встановлює низку обмежень, пов'язаних зі службою в поліції.

В переліку осіб, які згідно з ч. 2 ст. 61 не можуть бути поліцейськими, є, зокрема, особи, засуджені за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, у тому числі судимість яких погашена чи знята у визначеному законом порядку. Дане положення виключає можливість для особи, яка вчинила умисний тяжкий або особливо тяжкий злочин, будь-коли працювати у Національній поліції. З першого погляду здається, що дане обмеження є абсолютно виправданим та доречним. Однак, на мою думку, воно не є таким однозначним. З одного боку, вказана норма покликана сприяти добору високоморальних кадрів, покращення репутації як окремих поліцейських, так і всього органу виконавчої влади, підвищення рівня довіри суспільства до працівників поліції, однак з іншого боку, вона довічно позбавляє певну категорію осіб права займатися певним родом занять.

Метою статті є дослідження проблеми конституційності вказаного положення в контексті того, чи може держава, що визначає себе як правову, обмежувати конституційне право на рівний доступ до державної служби (в даному випадку право на службу в Національній поліції) тих громадян, які засуджені за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, але судимість яких вже погашена чи знята. Стаття **не** має за мету обґрунтування ідеї залучення до лав Національної поліції осіб, які за своїми морально-етичними якостями не відповідають такій посаді. Нижче мова буде йти виключно про надання певній категорії осіб легальної можливості реалізувати право, гарантоване їм Конституцією як громадянам України. Дослідження ґрунтується на методах аналізу та синтезу, порівняльному, діалектичному, формально-логічному методах.

Основні результати

Зміст явища обмеження прав та свобод людини

ЗУ «Про Національну поліцію» визначає службу в поліції як державну службу особливого характеру (ч. 1 ст. 59). Відповідно до ст. 38 Конституції України громадяни мають рівне право доступу до державної служби. Це право створює для держави позитивне зобов'язання забезпечити кожному громадянину можливість реалізації цього права. Варто також вказати і про те, що Конституційний Суд України (далі – КСУ) визначає державну службу як один з видів трудової діяльності [3]. У такому разі для державних службовців актуальними є й трудові права, головним з яких є право на працю. Воно включає в себе й право на вільний вибір праці, тобто право вільно вибирати професію чи спеціальність відповідно до своїх здібностей і бажань. Беручи до уваги логіку КСУ, право на вільний вибір праці є актуальним і для державної служби. Тобто право доступу до державної служби включає в себе право особи на вільний вибір місця проходження служби згідно зі своїми здібностями та бажаннями. Отже, право, передбачене у ст. 38 Конституції України, створює для держави обов'язок забезпечити особі, яка бажає бути поліцейським, можливість проходження державної служби саме в лавах Національної поліції України, якщо, звісно, її професійні та моральні якості відповідають цьому виду державної служби.

Однак, варто пам'ятати, що право рівного доступу до державної служби є лише юридичною можливістю і не означає його негайної і беззастережної реалізації [3]. Мова йде, в першу чергу, про встановлення законодавцем певних кваліфікаційних вимог для зайняття тих чи інших посад. Вимога щодо відсутності судимості є однією з них. Проте перед тим як перейти до аналізу положень п. 2 ч. 2 ст. 61 ЗУ «Про Національну поліцію» на предмет їх конституційності спочатку варто розглянути в чому загалом полягає обмеження конституційних прав та що можна вважати таким обмеженням, а що – ні. Розгляд проведемо на прикладі класичної вимоги щодо несудимості особи, тобто відсутності **непогашеної** чи **незнятої** судимості (у даному випадку мова йде про загальну заборону, передбачену ЗУ «Про державну службу» (п. 3 ч. 2 ст. 19), а також іншими подібними законами, такими як ЗУ «Про прокуратуру» (п. 3 ч. 6 ст. 27), «Про судоустрій і статус суддів» (п. 3 ч. 2 ст. 69) тощо).

Під обмеженням прав та свобод людини розуміють звуження їх змісту та обсягу. Зміст є якісною характеристикою прав і свобод людини. Це ті умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг же визначається як кількісна характеристика прав і свобод людини. Це поняття охоплює певні показники відповідних можливостей, які характеризують їх множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та виражені у певних одиницях виміру. Звуження змісту прав і свобод означає зменшення змістовних характеристик можливостей людини, а звуження обсягу може проявлятися як зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод [7; 8].

Візьмемо для прикладу право доступу до державної служби. Будучи складовою частиною більш загального за своїм змістом права брати участь в управлінні державними справами, з огляду на те, як воно сформульоване в Конституції («Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування»), дане право полягає в наступному: кожен громадянин має право на рівні з іншими претендувати

на зайняття тієї чи іншої посади відповідно до своїх професійних знань, навичок та бажань, а також бути захищеним від незаконного звільнення з такої посади. Викладене вище складає зміст досліджуваного права. Обсяг даного права, в свою чергу, формується з більш конкретних можливостей, які ми можемо виділити, для прикладу, за ознакою характеру (виду) державної служби: право проходити службу на політичній посаді (право бути народним депутатом України, Президентом України тощо), право бути суддею, прокурором, військовослужбовцем, поліцейським тощо.

Для досягнення балансу між своїми інтересами, інтересами суспільства та окремих осіб та/або їх об'єднань держава й встановлює певні обмеження конституційних прав. Однак, при цьому для таких обмежень існують певні вимоги. Так, згідно з юридичною позицією КСУ обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права [9].

Вимога щодо відсутності судимості як обмеження конституційних прав

Тепер, коли ми з'ясували в чому загалом полягає обмеження конституційних прав людини та як саме воно повинно відбуватися, нам потрібно визначити наступне: чи є заборона особам, що мають непогашену чи незняту судимість, займати посади в органах державної влади обмеженням права на доступ до державної служби, і якщо так, то чи є таке обмеження конституційним. Для того щоб дати відповіді на поставлені питання, нам потрібно з'ясувати, чи відповідає встановлення кваліфікаційних вимог для зайняття будь-якої посади конституційному принципу рівності (стаття 24 Конституції України).

На це питання КСУ дає позитивну відповідь [10]. Рівність громадян перед законом означає рівну для всіх обов'язковість конкретного закону з усіма відмінностями у правах або обов'язках, привілеях чи обмеженнях, які в цьому законі встановлені [3]. Цей конституційний принцип не виключає можливості законодавця при регулюванні трудових відносин встановлювати певні відмінності у правовому статусі осіб, які належать до різних за родом і умовами діяльності категорій, у тому числі вводити особливі правила, що стосуються підстав і умов заміщення окремих посад, якщо цього вимагає характер професійної діяльності. Однак мета встановлення цих відмінностей (вимог) повинна бути істотною, а самі вони мають відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими [11]. З цих правових позицій можна зробити наступний висновок – принцип рівності означає рівність осіб, які мають однаковий правовий статус.

Розглянемо приклад. Згідно з п. 1 ч. 3 ст. 10 ЗУ «Про державну службу» державний службовець, який займає посаду категорії А, не має права бути членом політичної партії. Державні службовці у порівнянні з іншими особами мають певні додаткові пільги та обмеження, тобто дещо інший правовий статус. А від так вказане положення не порушує принцип рівності.

Тепер повернімося до судимості й розглянемо в чому суть цього правового явища. Судимість є одним із наслідків порушення норм кримінального права. Пленум Верховного Суду України у постанові від 26.12.2003 року № 16 визначив її як правовий стан особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків. Судимість має правове значення як у межах кримінального права, так і поза його межами, зокрема у такої особи можуть виникати труднощі з реалізацією тих чи інших прав. Обмеження доступу осіб до державної служби у зв'язку з наявністю в неї судимості й є одним з яскравих прикладів впливу цього інституту кримінального права на інші галузі (в даному випадку на адміністративне).

Стан судимості може бути припинений одним із двох способів:

1) погашення – автоматичне припинення даного правового стану зі спливом визначеного строку;

2) зняття – дострокове припинення судимості за рішенням суду [13].

У постанові від 15 квітня 2021 року в справі № 662/1156/19 Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС) досить влучно охарактеризував правові наслідки припинення стану судимості. З позиції суду, особа, судимість якої погашена або знята, вважається такою, яка раніше злочину не вчиняла, покарання не відбувала. Вона не повинна відчувати жодних негативних наслідків колишньої судимості. Врахування погашеної чи знятої судимості при вирішенні будь-яких питань суперечить суті інституту припинення судимості і є неприпустимим[14]. Таким чином припинення судимості є юридичною фікцією, яка виносить факт вчинення особою кримінального правопорушення та відбування за нього покарання за межі правового поля.

Підсумовуючи все вище сказане, ми можемо зробити наступні висновки. Правовий статус державного службовця різниться від статусу інших осіб. Однією з цих відмінностей є його законодавчо встановлена несумісність зі станом судимості. Метою встановлення зазначеної відмінності є забезпечення органів державної влади кадрами з високими моральними якостями та «чистою» репутацією, що, в свою чергу, буде сприяти довірі суспільства до держави. Сама ж судимість є показником вчинення особою кримінального правопорушення та її засудження до відбування покарання. Таким чином, вона вказує на налаштованість конкретної особи проти цінностей, що охороняються кримінальним правом. Така особа втрачає довіру суспільства та держави, а відтак, зокрема, вона не може бути державним службовцем. При цьому судимість є тимчасовим станом. Шляхом її погашення чи зняття держава умовно «пробачає» особу, «забуваючи» про її колишні вчинки, і таким чином дозволяє їй повністю реалізовувати себе та не оглядатися на «помилки минулого». Отже, мета встановлення даної кваліфікаційної вимоги є істотною, а вона сама є об'єктивно виправданою, обґрунтованою та справедливою, і тому вона повністю відповідає принципу рівності. Тому, хоча і встановлено кваліфікаційну вимогу щодо відсутності судимості, оскільки вона не порушує принцип рівності, не відбувається звуження змісту права рівного доступу до державної служби. Однак особа позбавляється можливості реалізувати це право в один із способів, а саме претендувати на посаду поліцейського, відбувається звуження обсягу вказаного права. Таким чином, заборона особам, що мають непогашену чи незняту судимість, займати посади в органах державної влади є конституційним обмеженням права на доступ до державної служби.

«Довічна судимість» та її мета.

Однак сказане вище стосується тієї ситуації, коли судимість є тимчасовою. П. 2 ч. 2 ст. 61 ЗУ «Про Національну поліцію» спотворює природу судимості. Закон, формально зазначаючи про припинення судимості, фактично продовжує ставитися до особи як до такої, що все ще має судимість, при чому без будь-яких часових обмежень. Тобто, ЗУ «Про Національну поліцію» створює щодо служби в поліції щось на кшталт «довічної судимості» для певної категорії осіб. Одразу зазначу, що не варто сприймати «довічну судимість», яка ще буде згадуватися нижче, як специфічний різновид судимості чи як судимість взагалі. Цей термін є повністю умовним, і покликаний він позначати правовий статус осіб, що умисно вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, судимість яких погашена чи знята у встановленому законом порядку, правовим наслідком якого є неможливість реалізації такими особами свого права на державну службу в якості поліцейського.

З п. 2 ч. 2 ст. 61 ЗУ «Про Національну поліцію» випливає постійна (довічна) неможливість особи реалізовувати своє право. Особисто для мене дана ситуація є неоднозначною.

Нагадаю, що мета встановлення певних відмінностей у правовому статусі працівників повинна бути істотною, а самі відмінності, що переслідують таку мету, мають відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими. «Довічна судимість», існує паралельно зі стандартним для законодавства про публічну службу обмеженням щодо судимості (п. 3 ч. 2 ст. 61 ЗУ «Про Національну поліцію»), яке ми вже розглянули вище, однак стосується лише осіб, які засуджені за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину. По суті п. 2 та 3 ч. 2 ст. 61 мають однакову мету, а саме забезпечення поліції кадрами з високими моральними якостями та «чистою» репутацією. Я притримуюсь

своїї думки щодо істотності цієї мети, зокрема з огляду на те, що поліція є органом державної влади, який, певно, найбільш тісно взаємодіє з населенням.

Однак проблема не в меті, а в доцільності самої норми. Як видається, законодавець при її встановленні керувався позицією, згідно з якою особи, які вчинили тяжкий чи особливо тяжкий злочин, все ж не заслуговують і ніколи не заслужать достатньої довіри від держави та суспільства для того щоб стати поліцейськими навіть після їх формального «прощення» з боку держави у вигляді припинення судимості. У такому мотиві, насправді, ховається набагато більша проблема, ніж може здатися на перший погляд.

Відповідність засобу поставленій меті

В основі інституту погашення та зняття судимості, як мені здається, лежить ідея виправлення. Її я сформулював би наступним чином: кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, здатна зрозуміти помилковість свого вчинку та прагнути виправитись; кожна така особа здатна виправитись і стати законослухняним громадянином; кожна така особа після підтвердження свого виправлення своєю поведінкою заслуговує на поновлення своїх прав. Простіше кажучи, ідея виправлення – це віра в те, що кожна особа, незважаючи на тяжкість вчиненого нею кримінального правопорушення, потенційно може виправитися. Й справді, як держава може «пробачити» особу і ставитися до неї як до такої, що ніколи не вчиняла кримінального правопорушення, якщо вона не вірить у те, що вона виправилась, або, принаймні, що вона на це здатна? У випадку погашення судимості дана ідея втілюється у вигляді правової презумпції: держава припускає, що зі спливом певного строку особа перегляне свої життєві цінності і більше не вчинятиме кримінальні правопорушення, а від так не має необхідності після спливу цього строку нагадувати їй про її кримінальне минуле. Це припущення ґрунтується на поведінці цієї особи, а саме на невчиненні нею нових кримінальних правопорушень протягом зазначеного строку. Більш яскраво ідея виправлення проявляється у випадку зняття судимості, адже такий варіант можливий лише у разі зразкової поведінки і сумлінного ставлення до праці з боку засудженого при відбуванні ним покарання у виді обмеження або позбавлення волі [13].

Якщо проаналізувати норми кримінального та кримінально-виконавчого права, можна помітити, що ця ж ідея притаманна, певно, головному наслідку вчинення кримінального правопорушення – покаранню. Серед норм Кримінального кодексу України (далі – КК), які на це вказують, найбільш помітними є, так би мовити, «заохочувальні» норми, а саме ст.ст. 81 та 82 КК. Вони присвячені умовно-достроковому звільненню від відбування покарання та заміні невідбутої частини покарання більш м'яким. Обидва варіанти «трансформації» покарання після його призначення можливі, якщо засуджений виправився або став на шлях виправлення. Якщо ж говорити про Кримінально-виконавчий кодекс України, то достатньо згадати про його ст. 1, у якій визначено: «Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених...». Тобто вона стверджує, що при регламентації процесу виконання та відбування покарань закон має припускати, принаймні, потенційну можливість засудженого виправитись. Варто згадати й про положення міжнародного права. Так, ст. 10 (3) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права зазначає: «Пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання».

Зі сказаного вище випливає, що ідея виправлення, притаманна покаранню як правовому явищу, незалежно від його конкретного виду. На цьому моменті хочу внести ясність: викладене вище не повинно сприйматись як доказ того, що перевиховання є метою покарання. Це питання є досить дискусійним, та не є предметом цього дослідження. Скажу лише, що перевиховання не може визнаватися метою покарання, оскільки, по-перше, це суперечить ідеї людської гідності, адже засуджений має право самостійно визначати свій життєвий шлях, навіть якщо це буде й шлях вчинення кримінальних правопорушень, а визначення перевиховання як мети покарання означало б можливість примусового виправлення, що заперечує зазначене право; по-друге, наявні практичні труднощі щодо реалізації такої мети. Таким чином мою тезу варто сприймати в у такому сенсі: при законодавчій регламентації таких правових явищ та процесів,

як покарання, його виконання та відбування, звільнення від відбування покарання, судимості, її правових наслідків, держава враховує потенційну здатність засудженого виправитись, однак перевиховання від цього не стає метою покарання і, тим більше, судимості.

В контексті ідеї виправлення засуджених важливо також згадати і про практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Знаковою в цьому аспекті стала постанова Великої палати ЄСПЛ в справі *Vinter and others v. United Kingdom* (2013), яка стосувалася «непом'якшуваного» довічного позбавлення волі. З позиції Суду навіть при відбуванні покарання у виді довічного позбавлення волі, що за природою є безстроковим, законом повинні бути передбачені умови для виправлення засудженого і, у разі якщо воно досягнуте, його звільнення. Судом сформульовані такі правові позиції: «Аксіомою є те, що ув'язненого не можна утримувати без законних пенологічних підстав для такого утримання. Як було визначено Апеляційним судом у Бібері та Палатою в своєму рішенні по даній справі, ці підстави включають кару, стримування, забезпечення громадської безпеки та виправлення. Багато з них наявні під час призначення довічного ув'язнення. Однак, баланс між цими підставами для утримання не є обов'язково статичним і може змінюватись у ході відбування покарання... Лише шляхом проведення перегляду обґрунтованості продовження ізоляції у відповідний момент відбування покарання ці фактори або зміни можуть бути належним чином оцінені»; «... примусове позбавлення державою особи її свободи без надання їй хоча б можливості одного дня повернути цю свободу є несумісним із встановленим Основним законом положенням про людську гідність. Саме цей висновок привів Конституційний Суд (мається на увазі Федеральний Конституційний Суд Німеччини) до визнання того, що адміністрація в'язниці зобов'язана прагнути до виправлення засудженого, і що виправлення є конституційною необхідністю у будь-якому суспільстві, що встановило людську гідність як головну цінність». З наведених правових позицій можемо зробити висновок, що законодавчий підхід при регламентації процесу відбування безстрокового покарання, який не передбачає можливість засудженого своєю відмінною поведінкою довести своє виправлення та завдяки цьому повернути свою свободу, несумісний з ідеєю людської гідності. Даний підхід підтримав КСУ у своєму Рішенні № 6-р(П)/2021 від 16.09.2021 (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі).

На мою думку, цю тезу цілком можна застосувати й до проблеми «довічної судимості». Безумовно, судимість у жодному разі не варто сприймати як покарання чи його частину. Нагадаю, що судимість є лише своєрідним правовим станом, що виникає внаслідок вчинення особою кримінального правопорушення та засудження її до відбування покарання. Основним призначенням цього стану є врахування факту засудження та покарання особи при вчиненні нею нового кримінального правопорушення. Однак, при цьому судимість має й, так би мовити, «побічний ефект». Цей стан зумовлює труднощі для судимої особи при реалізації нею тих чи інших прав, що зумовлено недовірою до такої особи з боку держави і суспільства. Цей «побічний ефект» хоч і не має карального характеру, однак він, як і покарання (ч. 1 ст. 50 КК), є обмеженням прав і свобод людини.

Таким чином, можна провести паралель між «непом'якшуваним» довічним позбавленням волі та «довічною судимістю», передбаченою в п. 2 ч. 2 ст. 61 ЗУ «Про Національну поліцію»: по-перше, суть обох правових явищ полягає в обмеженні прав і свобод особи; по-друге, це обмеження зумовлене вчиненням особою кримінального правопорушення; і, по-третє, обидва правові явища є абсолютно безстроковими (довічними) в тому сенсі, що законодавство не допускає можливість їх припинення в залежності від поведінки особи. Таким чином, враховуючи описану подібність, я вважаю що, положення п. 2 ч. 2 ст. 61 ЗУ «Про Національну поліцію» стосуються застереження, які свого часу ЄСПЛ висловив щодо довічного позбавлення волі (див. вище). Іншими словами, при регулюванні обмеження прав та свобод особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, законодавець повинен враховувати здатність людей змінюватись та гарантувати особі реальну можливість припинення застосованих до неї обмежень прав та свобод, якщо вона доведе своє виправлення. Протилежний підхід суперечив би ідеї людської гідності, що лежить в основі всіх фундаментальних прав людини. Із цього випливає,

що обмеження прав та свобод особи, що вчинила кримінальне правопорушення, не повинні мати абсолютно безстроковий (довічний) характер.

Ігноруючи факт погашення чи зняття судимості у п. 2 ч. 2 ст. 61 ЗУ «Про Національну поліцію», законодавець заперечує ідею виправлення особи. Цього, як на мене, достатньо для того, щоб стверджувати про невідповідність даного положення загальним висновкам, наведеним вище. Однак потрібно зупинитись ще на одному моменті. Відповідно до ч.ч. 3 та 4 ст. 88 особа може бути визнана такою що не має судимості в ретроспективному порядку у двох випадках: перший з них – коли кримінальна протиправність діяння, за яке особа відбула покарання, усунута законом, а другий – коли особа була реабілітована. Текст досліджуваного положення жодним чином не дає зрозуміти чи поширюються ці випадки на осіб, що вказані у п. 2 ч. 2 ст. 61 ЗУ «Про Національну поліцію». З одного боку прямої вказівки на заборону застосування вказаних положень до «довічної судимості» в законі не зазначено. Однак, з іншого боку, як особа може бути визнана такою що не має судимості, якщо формально судимості в неї вже немає у зв'язку з її погашенням чи зняттям? Таким чином перегляд «довічної судимості» в силу положень ст. 88 КК є вкрай сумнівним. Це, своєю чергою, потенційно може породити ще більш проблемні ситуації, коли особа залишатиметься не в змозі реалізувати своє право навіть за умови, що діяння, за яке вона відбула покарання, більше не є кримінальним правопорушенням, або ж, що більш цікаво, перейшло із числа тяжких злочинів, наприклад, у нетяжкі, а також за умови реабілітації особи, тобто визнання її несправедливо засудженою. Проте, навіть якщо ми будемо поширювати ці випадки на «довічну судимість», цього все ще буде недостатньо щоб стверджувати, що «довічна судимість» відповідає ідеї людської гідності. Перший із цих випадків не дає особі жодних гарантій на поновлення свого права, адже він жодним чином не залежить від її волі. Криміналізація, декриміналізація, встановлення санкцій за кримінальні правопорушення є прерогативою законодавця [2] й цілком і повністю залежить від його волі, на яку особа жодним чином не в змозі вплинути. Тому перше положення не можна розглядати як таке, що надає особі реальну перспективу поновлення своїх прав. Реабілітація ж ґрунтується на минулих фактах і не пов'язана з нинішньою поведінкою особи. Проблемаю в цьому випадку є встановлення фактів, що доводять невинуватість особи, адже якщо вона не змогла довести свою невинуватість до її засудження, то цілком ймовірно, що вона не зможе цього зробити й після. Таким чином у другому випадку також складно стверджувати про реальні перспективи поновлення прав.

Підсумовуючи зазначене вище можна прийти до такого висновку: у п. 2 ч. 2 ст. 61 ЗУ «Про Національну поліцію» застосовано законодавчий підхід до регулювання суспільних відносин, який суперечить ідеї людської гідності, оскільки, обмежуючи певне коло осіб у правах у зв'язку з вчиненням ними кримінального правопорушення, законодавець не надає їм жодної реальної можливості ці права поновити тоді, коли такі обмеження стають безпідставними. І на цьому моменті я хотів би повернутись до традиційного розуміння наслідків погашення та зняття судимості, вираженого у постанові ККС ВС від 15 квітня 2021 року в справі № 662/1156/19. Нагадаю, що припинення судимості є юридичною фікцією, яка ставить хрест на попередніх «проблемах» людини з кримінальним законом. Таким чином, заборона особам, засудженим за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, судимість яких погашена чи знята, ґрунтується на факті, якого в юридичному сенсі більше не існує. Отже, така заборона є безпідставною а рїорї. Такий підхід у правовій державі не може бути визнаний справедливим, обґрунтованим, або ж таким, що відповідає конституційним положенням.

Окрім того, в мене виникають великі сумніви щодо виправданості настільки суттєвого обмеження прав людини. Сам факт того, що закон не буде забороняти засудженим за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину вступати на службу до Національної поліції, зовсім не означає, що туди обов'язково потраплять «сумнівні» кадри. Так, згідно з Типовим порядком проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України № 1631 від 25.21.2015 під час проведення співбесіди із кандидатом з-поміж іншого також перевіряються й морально-ділові якості особи. Факт вступу таких недобросовісних кадрів на посади поліцейських не означає, що їх протизаконні дії будуть залишатися непоміченими. Зокрема, згідно з Дисциплінарним статутом

Національної поліції України, затвердженим Законом України № 2337-VIII від 15.03.2018, в редакції від 23.05.2021 на поліцейських-керівників з-поміж іншого покладається загальний обов'язок з контролю службової діяльності їх підлеглих (ст. 2). Наприклад, одним з обов'язків керівника щодо підлеглого є проведення профілактичної роботи із зміцнення службової дисципліни та запобігання вчиненню підлеглими правопорушень. До того ж, у випадку зайняття такою особою посади керівника органу чи підрозділу поліції законом про Національну поліцію передбачений додатковий контрольний механізм діяльності таких осіб з боку територіальної громади. Йдеться про право Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Київської та Севастопольської міських рад, обласних, районних та міських рад за результатами оцінки діяльності органу поліції на відповідній території своїм рішенням прийняти резолюцію недовіри керівнику відповідного органу (підрозділу) поліції, що є підставою для звільнення його із займаної посади (ст. 87). Авжеж, лише факт формального передбачення таких положень зовсім не гарантує ефективне їх виконання, однак труднощі із практичної реалізації приписів закону є окремою проблемою, яка, певно, характерна для будь-якої галузі права та для будь-якої правової системи, а відтак це не може бути виправданням "довічної судимості". Якщо ж проблема у суспільному сприйнятті такої особи на посаді поліцейського, то, на мою думку, для особи, яка дійсно виправилась, служба в поліції є чи не найкращим способом довести своє виправлення шляхом сумлінного виконання своїх службових обов'язків. З огляду на вище сказане, я не можу погодитися із необхідністю настільки суттєвого обмеження прав людини.

Висновки

У підсумку, ми можемо зробити висновок про невідповідність п. 2 ч. 2 ст. 61 Закону України «Про Національну поліцію» вимогам, які висуває КСУ до відмінностей у правовому статусі працівників. Відтак, у нас є підстави стверджувати про дискримінаційність даного положення та про те, що воно встановлює неправомірне обмеження обсягу конституційного права особи на рівний доступ до державної служби. Я вбачаю два варіанти усунення цієї проблеми. Перший – виключити цю норму з закону. Другий – змінити її редакцію, надавши особі можливість поновити своє право за допомогою зняття судимості, а також у випадках, передбачених ч.ч. 3 та 4 ст. 88 КК. Однак у другому випадку потрібно буде також на законодавчому рівні змінити правове значення припинення судимості. При цьому, враховуючи зокрема й так не високий рівень довіри населення нашої країни до працівників поліції, а також необхідність підтримання компромісу між інтересами окремих категорій населення та суспільства загалом, другий із запропонованих мною варіантів видається мені найбільш оптимальним.

Використана література:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 12.08.2021).
2. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.08.2021).
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 23 Закону України «Про державну службу», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», статті 42 Закону України «Про дипломатичну службу» (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування) : рішення Конституційного Суду України від 16 жовт. 2007 р. № 8-рп/2007. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/8-rp/2007.doc> (дата звернення: 16.08.2021).
4. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 17.08.2021).
5. Про прокуратуру : Закон України від 10 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 17.08.2021).
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 17.08.2021).
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень

- статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : рішення Конституційного Суду України від 22 верес. 2005 р. № 5-рп/2005. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/5-rp/2005.doc> (дата звернення: 16.08.2021).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) : рішення Конституційного Суду України від 11 жовт. 2005 р. № 8-рп/2005. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/8-rp/2005.doc> (дата звернення: 16.08.2021).
 9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : рішення Конституційного Суду України від 1 черв. 2016 р. № 2-рп/2016. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp2016.pdf> (дата звернення: 16.08.2021).
 10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 5 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (справа про віковий ценз) : рішення Конституційного Суду України від 18 квіт. 2000 р. № 5-рп/2000. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/5-rp/2000.doc> (дата звернення: 16.08.2021).
 11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) : рішення Конституційного Суду України від 7 лип. 2004 р. № 14-рп/2004. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/14-rp/2004.doc> (дата звернення: 16.08.2021).
 12. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 груд. 2003 р. № 16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-03#Text> (дата звернення: 18.08.2021).
 13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.08.2021).
 14. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15 квіт. 2021 р. в справі № 662/1156/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96406930> (дата звернення: 18.08.2021).
 15. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 18.08.2021).
 16. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 18.08.2021).
 17. Case of Vinter and others v. United Kingdom : Judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights of July 9, 2013. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-122664%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-122664%22]}) (дата звернення: 19.08.2021).
 18. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) : рішення Конституційного Суду України від 16 верес. 2021 р. № 6-р(II)/2021 URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-p2-2021.pdf> (дата звернення: 07. 10.2021).
 19. Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади : затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України від 25 груд. 2015 № 1631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0050-16#Text> (дата звернення: 23.08.2021).

20. Дисциплінарний статут Національної поліції України : затверджено Законом України від 15 берез. 2018 № 2337-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (дата звернення: 23.08.2021).

References:

1. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy vid 2 lyp. 2015 r. № 580-VIII [On National Police, Law of Ukraine of July 2, 2015 № 580-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (appeal date: 12.08.2021) [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 № 254k/96-VR]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (appeal date: 12.08.2021) [in Ukrainian].
3. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 23 Zakonu Ukrainy “Pro derzhavnu sluzhbu”, statti 18 Zakonu Ukrainy “Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia”, statti 42 Zakonu Ukrainy “Pro dyplomatychnu sluzhbu” (sprava pro hranychnyi vik perebuvannia na derzhavni sluzhbi ta na sluzhbi v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia) : Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 16 zhovt. 2007 r. № 8-rp/2007 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Submission of 47 People’s Deputies of Ukraine on Conformity with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of the Provisions of Article 23 of the Law of Ukraine “On Civil Service”, Article 18 of the Law of Ukraine “On Service in Local Government”, Article 42 “On the Diplomatic Service” (Case on the Age Limit for Civil Service and Service in Local Government), Decision of the Constitutional Court of Ukraine of October 16, 2007 № 8-rp/2007]. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/8-rp/2007.doc> (appeal date: 16.08.2021) [in Ukrainian].
4. Pro derzhavnu sluzhbu : Zakon Ukrainy vid 10 hrud. 2015 r. № 889-VIII [On Civil Service, Law of Ukraine of December 10, 2015 № 889-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (appeal date: 17.08.2021) [in Ukrainian].
5. Pro prokuraturu : Zakon Ukrainy vid 10 zhovt. 2014 r. № 1697-VII [On Public Prosecutor’s Office, Law of Ukraine of October 10, 2014 № 1697-VII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (appeal date: 17.08.2021) [in Ukrainian].
6. Pro sudoustrii i status suddiv : Zakon Ukrainy vid 2 cherv. 2016 r. № 1402-VIII [On Judicial System and the Status of Judges, Law of Ukraine of June 2, 2016 № 1402-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (appeal date: 17.08.2021) [in Ukrainian].
7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 92, punktu 6 rozdil X “Perekhidni polozhennia” Zemelnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro postiine korystuvannia zemelnymy diliankami) : Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 veres. 2005 r. № 5-rp/2005 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Submission of 51 People’s Deputies of Ukraine on Conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Provisions of Article 92, Paragraph 6 of Section X “Transitional Provisions” of the Land Code of Ukraine (Case on Permanent Land Use), Decision of the Constitutional Court of Ukraine of September 22, 2005 № 5-rp/2005]. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/5-rp/2005.doc> (appeal date: 16.08.2021) [in Ukrainian].
8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy ta 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen abzatsiv tretoho, chetvertoho punktu 13 rozdil XV “Prykintsevi polozhennia” Zakonu Ukrainy “Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia” ta ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny tretoi statti 11 Zakonu Ukrainy “Pro status suddiv” (sprava pro riven pensii i shchomisiachnoho dovichnoho hroshovoho utrymannia) : Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11 zhovt. 2005 r. № 8-rp/2005 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Submissions of the Supreme Court of Ukraine and 50 People’s Deputies of Ukraine on Conformity with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of the Provisions of the Third and Fourth Paragraphs of Item 13 of Section XV “Final Provisions” of the Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance” and Official Interpretation of the Provisions of the Third Part of Article 11 of the Law of Ukraine “On the Status of Judges” (Case on the Level of Pension and Monthly Permanent Allowance), Decision of the Constitutional Court of Ukraine of

- October 11, 2005 № 8-рп/2005]. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/8-rp/2005.doc> (appeal date: 16.08.2021) [in Ukrainian].
9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia tretoho rechennia chastyny pershoi statti 13 Zakonu Ukrainy “Pro psykhiatrychnu dopomohu” (sprava pro sudovy kontrol za hospitalizatsiieiu nedieezdatnykh osib do psykhiatrychnoho zakladu) : Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 cherv. 2016 r. № 2-rp/2016 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Submission of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on Conformity with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of the Third Sentence of the First Part of Article 13 of the Law of Ukraine “On Psychiatric Care” (Case on Judicial Control Over the Hospitalization of Legally Incapable Persons in a Psychiatric Institution), Decision of the Constitutional Court of Ukraine of June 1, 2016 № 2-рп/2016]. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp2016.pdf> (appeal date: 16.08.2021) [in Ukrainian].
 10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia chastyny druhoi statti 5 Zakonu Ukrainy “Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny” (sprava pro vikovy tsenz) : Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18 kvit. 2000 r. № 5-rp/2000 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Submission of 47 People’s Deputies of Ukraine on Conformity with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of the Second Part of Article 5 of the Law of Ukraine “On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine” (Case on Age Qualification), Decision of the Constitutional Court of Ukraine of April 18, 2000 № 5-рп/2000]. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/5-rp/2000.doc> (appeal date: 16.08.2021) [in Ukrainian].
 11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 56 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia abzatsu druhoi chastyny pershoi statti 39 Zakonu Ukrainy “Pro vyschu osvitu” (sprava pro hranychnyi vik kandydata na posadu kerivnyka vyshchoho navchalnogo zakladu) : Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 7 lyp. 2004 r. № 14-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Submission of 56 People’s Deputies of Ukraine on Conformity with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of the Provision of the Second Paragraph of the First Part of Article 39 of the Law of Ukraine “On Higher Education” (Case on the Age Limit of a Candidate for the Position of the Head of a Higher Educational Institution), Decision of the Constitutional Court of Ukraine of July 7, 2004 № 14-рп/2004]. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/14-rp/2004.doc> (appeal date: 16.08.2021) [in Ukrainian].
 12. Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva pro pohashennia i zniattia sudymosti : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26 hrud. 2003 r. № 16 [On the Practice of Application by the Courts of Ukraine of the Law on Cancellation and Revocation of Conviction, Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of December 26, 2003 № 16]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-03#Text> (appeal date: 18.08.2021) [in Ukrainian].
 13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 № 2341-III [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (appeal date: 18.08.2021) [in Ukrainian].
 14. Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 15 kvit. 2021 r. v spravi № 662/1156/19 [Judgment of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of April 15, 2021 in case № 662 / 1156/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96406930> (appeal date: 18.08.2021) [in Ukrainian].
 15. Kryminalno-vykonavchi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 11 lyp. 2003 r. № 1129-IV [Criminal Executive Code of Ukraine of July 11, 2003 № 1129-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (appeal date: 18.08.2021) [in Ukrainian].
 16. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava : pryiniato Heneralnoiu Asambleieiu OON 16 hrud. 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (appeal date: 18.08.2021) [in Ukrainian].
 17. Case of Vinter and others v. United Kingdom : Judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights of July 9, 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-122664%22%7D> (appeal date: 19.08.2021)
 18. Rishennia Druhoi senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy skarhamy Krupka Dmytra Volodymyrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti)

- chastyny pershoi statti 81, chastyny pershoi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kostina Volodymyra Volodymyrovycha, Melnychenka Oleksandra Stepanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta za konstytutsiinoiu skarhoiu Hohina Viktora Ivanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro perehliad vyroku osobi, karanii na dovichne pozbavlennia voli) : Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 16 veres. 2021 r. № 6-r(II)/2021 [Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Complaints of Dmytro Volodymyrovych Krupko on Conformity of the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of Part 1 of Article 81, Part 1 of Article 82 of the Criminal Code of Ukraine, Kostin Volodymyr Volodymyrovych, Melnychenko Oleksandr Stepanovych on Conformity of the Constitution of Ukraine (Constitutionality) Article 82 of the Criminal Code of Ukraine and on the Constitutional Complaint of Gogin Viktor Ivanovich on Conformity of the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of the first part of Article 81 of the Criminal Code of Ukraine (Case on Review of a Judgment of a Person Sentenced to Life Imprisonment) Decision of the Constitutional Court of Ukraine of September 16, 2021 № 6-p(II)/2021]. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-p2-2021.pdf> (appeal date: 07. 10.2021) [in Ukrainian].
19. Typovyi poriadok provedennia konkursu na sluzhbu do politsii ta/abo zainiattia vakantnoi posady : zatverdzheno nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 25 hrud. 2015 № 1631 [Standard Procedure for Conducting a Competition for Service in the Police and / or Filling a Vacant Position, Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of December 25, 2015 № 1631]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0050-16#Text> (appeal date: 23.08.2021) [in Ukrainian].
20. Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy : zatverdzheno Zakonom Ukrainy vid 15 berez. 2018 № 2337-VIII [Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine of March 15, 2018 № 2337-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (appeal date: 23.08.2021) [in Ukrainian].

Preis Ye. V. The Provisions of the Second Item of the Second Part of Article 61 of the Law of Ukraine “On the National Police” in the Context of the Idea of Human Dignity

The National Police of Ukraine is the central executive body which serves society by ensuring protection of human rights and freedoms, counteracting to crime, maintaining public safety and order. The Law of Ukraine “On the National Police” of July 2, 2015 № 580-VIII defines the legal basis for the organization and activities of the National Police of Ukraine, the status of police officers, as well as the process of their service. In accordance with the second item of the second part of Article 61 of this law shall not be a police officer a person convicted of intentionally committing a grave and special grave criminal offence, including those, whose conviction has been canceled or revoked according to the procedure, determined by the law. The purpose of the article is to study the constitutionality of this provision in the context of whether a state that defines itself as a state of law can restrict the constitutional right to equal access to civil service (in this case the right to serve in the National Police) of those citizens convicted of intentionally committing a grave and special grave criminal offence, but whose conviction has already been canceled or revoked. The research is based on methods of analysis and synthesis, comparative, dialectical, formal-logical methods.

The article examines the nature of such a phenomenon as the limitations of constitutional rights, on the example of the limitation of the right to civil service of convicted citizens. The essence of the constitutional principle of equality and such a legal phenomenon as a conviction is revealed. The parallel between “life conviction” and irreducible life sentence is highlighted and, on this basis, it is concluded that the second item of the second part of Article 61 of the Law of Ukraine “On the National Police” is not in conformity with the idea of human dignity. The article determines the problem of application of the third and fourth parts of the Article 88 of the Criminal Code of Ukraine to persons convicted of intentionally committing a grave and special grave criminal offence, but whose conviction has already been canceled or revoked. It also highlights the unfoundedness of the prohibition, determined by the second item of the second part of Article 61 of the Law of Ukraine “On the National Police”.

Key words: *The National Police of Ukraine, the right to equal access to civil service, the limitation of human rights and freedoms, the constitutional principle of equality, a conviction, “life conviction”, the idea of rehabilitation, an irreducible life sentence, the idea of human dignity.*

УДК 342.922

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2022.37.06>

Туровець Ю. М.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

У статті проведено дослідження теоретичних підходів до розуміння правової природи адміністративних послуг у сфері будівництва через призму співвідношення адміністративних послуг та функцій держави, а також ознак таких послуг у сфері будівництва.

Доведено, що адміністративні послуги є однією з складових державних функцій, зважаючи на те, що якщо під час реалізації функцій органу публічної влади переважає громадський інтерес, то при наданні цим органом послуг значно посилюється приватний інтерес, але реалізується він в межах публічних правовідносин.

Охарактеризовано такі ознаки адміністративних послуг через призму сфери будівництва: результативність; оплатність; ґрунтуються як на публічній, так і на приватній власності; мають необмежене коло суб'єктів, що користуються ними; спрямовані на реалізацію прав, свобод і законних інтересів; є результатом здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом щодо прийняття індивідуального адміністративного акта, видачі дозволу (ліцензії), сертифікатів, та інші.

За результатами дослідження автор стверджує, що наукові позиції щодо ознак адміністративних послуг є в переважній більшості схожими, однак різняться за окремими питаннями, що, на нашу думку, подекуди є досить дискусійними та змінюють уявлення про адміністративну послугу в цілому.

Автор доводить, що адміністративні послуги є однією зі складових державних функцій. Автор визначив складну структуру таких ознак, що стануть предметом наших розвідок у майбутньому, виділивши їх у такі групи: 1) суб'єктні ознаки: а) невизначене коло суб'єктів звернення за послугами; б) чітко визначене коло суб'єктів, що уповноважені на такі дії нормативним актом; 2) об'єктні ознаки: а) оплатність; результативність; нормативно передбачена процедура; 3) якісні ознаки: а) своєчасність; б) доступність, в) професійність.

Ключові слова: адміністративні послуги в сфері будівництва, адміністративні послуги, публічні послуги, реформування органів публічної влади, органи публічної влади, ознаки, послуги, сервісна діяльність, уповноважені суб'єкти.

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток країни безпосередньо залежить від цілей державної політики та основних завдань публічного управління, ефективності, результативності та мобільності вирішення таких завдань.

Діяльність будь-якої держави спрямована на забезпечення належного рівня життя, безпеки та ефективної реалізації прав та свобод своїх громадян. Не є винятком і Україна, де народ виступає носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в державі, його права та свободи є найвищою цінністю, а мета держави полягає у їх забезпеченні шляхом створення необхідних умов для цього на всіх рівнях публічного управління.

Безумовно, сьогодні у багатьох країнах світу спостерігаються яскраво виражені риси тривалої фінансової кризи, політичної нестабільності, не говорячи вже про повномасштабне вторгнення Росії в Україну, що суттєво впливає на економічну нестабільність (переміщення товарів, послуг та фінансових засобів) і як результат позначається на якості життя народу. Незважаючи на це, роль і значення адміністративних послуг, у тому числі і в Україні, як і раніше, великі. Особливо сьогодні, коли в результаті воєнних дій на території України знищено велику кількість житлових об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури, що потребуватимуть відновлення в найкоротші терміни. У зв'язку із чим виникає постійна потреба дослідження правової природи адміністративних послуг у сфері будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблематика теоретичного осмислення правової природи адміністративних послуг через призму їх ознак є широко затребуваною

серед учених вчених. Особливу увагу цій предметній галузі у своїх дослідженнях приділили: В. Авер'янов, В. Білоус, Ю. Битяк, О. Бондар, Є. Буличов, О. Буханевич, Е. Демський, О. Левченко, Є. Легеза, Н. Мариняк, К. Ніколаєнко, А. Солонар, Г. Писаренко, Д. Приймаченко, В. Тимошук, Л. Тимченко, О. Циганов, тощо.

Метою статті є дослідження теоретичних підходів до розуміння правової природи адміністративних послуг в сфері будівництва через призму співвідношення адміністративних послуг та функцій держави, а також ознак таких послуг в сфері будівництва.

Виклад матеріалу. Досліджуючи правову природу адміністративних послуг в сфері будівництва, необхідно усвідомлювати той факт, що вони так чи інакше засновані (підпорядковані) функціями держави в загальному та вузькому розумінні. Визначаючи співвідношення адміністративних послуг та функцій держави, варто виходити з того, що у функціях держави виражається її сутність, та реальна роль, яку держава відіграє у вирішенні основних питань у суспільному розвитку та, насамперед, у задоволенні різноманітних інтересів суспільства. Інакше кажучи, функції держави є тією роллю, призначенням, яке держава виконує у побудові суспільних відносин.

Функції держави не варто змішувати з тими чи іншими сферами діяльності держави та завданнями, які при цьому вирішуються за допомогою державно-правових засобів та методів. Сутність функцій держави, на яких базується її функціональна діяльність, полягає в організації, реалізації та захисті певного публічного порядку. Відповідно функції конкретних органів публічної влади формуються з урахуванням функцій держави, які не можуть їм суперечити, з чого випливає, що діяльність таких органів має лежати виключно у площині функцій держави. В свою чергу, зміст функції кожного органу публічної влади зумовлений завданнями, що стоять перед державою, специфікою об'єкта публічного управління, особливостями сфери діяльності і самого органу публічної влади.

Відповідно адміністративна послуга є одним із проявів державної функції, де поняття «функція» є загальним, а «послуга» – спеціальним. Державна функція є діяльністю, що регулярно здійснюється органом публічної влади щодо реалізації або забезпечення реалізації владних повноважень, не пов'язаних з безпосереднім зверненням фізичної або юридичної особи до відповідного органу.

На відміну від державної функції, адміністративна послуга має індивідуальний, адресний характер, що може опосередковувати відносини конкретної фізичної або юридичної особи і держави.

Відмінність адміністративних послуг від державних функцій можна продемонструвати на таких моментах. Якщо під час реалізації функцій органу публічної влади переважає громадський інтерес, то при наданні цим органом послуг значно посилюється приватний інтерес, але реалізується він в межах публічних правовідносин. Так, покладаючи на конкретний орган державні функції, держава діє не в інтересах конкретної особи, а всього суспільства в цілому, у результаті переважає громадський інтерес, а приватний інтерес може бути обмежений. Наприклад, при здійсненні функції держави з контролю за будівництвом можуть вводитися обмеження для будівельних компаній щодо якісних характеристик об'єктів, або обмеження щодо фізичних осіб щодо реєстрації права власності на окремі види нерухомого майна або ж щодо будівництва на окремих територіях чи площах. У той час як при наданні адміністративних послуг повинні враховуватися інтереси одержувача послуг, який звернувся за ними, його власне бажання та потреба у цій послугі. При цьому необхідно зважати на те, що не завжди результат такого звернення буде позитивним для такого суб'єкта, про що мова йтиме далі в межах цього дослідження.

Ще однією відмінністю послуг у вузькому розумінні є їх адресат. Суб'єктом, одержувачем послуг, виступає конкретна, певна та зацікавлена у їх отриманні особа чи інша особа, яка виступає від імені такої зацікавленої особи. Отже, відбувається відокремлення видів діяльності, які передбачають отримання особою благ, вигідних особисто їй, а не абстрактному суспільству загалом.

Адміністративні послуги характеризуються прямими, непрямими та переміщеними вигодами. Прямі і непрямі (опосередковані) вигоди отримує споживач послуги, а одержувачем переміщеної вигоди послуг можуть бути треті особи, групи осіб, суспільство загалом. Видача

паспорта об'єкта будівництва, ліцензії, проведення контрольних заходів в сфері будівництва – все це адміні послуги, одержувачем яких є не та особа, яка вступає у взаємодію з органом влади, а сукупність третіх осіб, якими можуть стати потенційні мешканці забудови.

У результаті можна зробити висновок, що адміністративні послуги є однією з складових державних функцій, оскільки:

1) надання адміністративних послуг нормативно визначається як одна з функцій органів публічної влади поряд з контрольними, наглядовими, правозастосовчими та іншими функціями;

2) адміністративній послугі притаманний принцип добровільності. Дії органів публічної влади, які виявляються не на принципі добровільності, повинні належати до державних функцій. Відповідно, лише у випадку, коли фізична чи юридична особа звернеться до уповноваженого органу за послугою, тільки тоді вона матиме місце;

3) державні функції історично мінливі, зокрема, вони залежать від потреб суспільства, що зумовлені потребами у послугах (але не завжди функції формуються з урахуванням потреб у послугах). Така теза яскраво демонструється на сучасних тенденціях модернізації публічного управління в частині сервісності та електронного урядування та змісту і вимог до діджиталізованих адміністративних послуг;

4) якщо реалізація функцій передбачає двосторонні обов'язки держави в особі її компетентних органів влади та фізичних (юридичних) осіб, то надання адміністративних послуг передбачає односторонній обов'язок держави в особі уповноважених представників надати таку послугу.

Відповідно у діяльності органів публічної влади можна виділити такі складові: роботу, послуги та функції.

Для визначення правої природи адміністративних послуг в сфері будівництва важливе значення має виокремлення їх ознак, і в цьому випадку ми будемо будувати наше дослідження від загального (визначаючи наукові позиції щодо ознак адміністративних послуг в цілому) до конкретного (вказуючи на особливості таких послуг власне в тій сфері, що є колом наших наукових інтересів.

Визначаючи каталог тих ознак, якій були визначені авторами щодо адміністративних послуг, можемо вийти до такого переліку:

1) адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом щодо прийняття індивідуального адміністративного акта, видачі дозволу (ліцензії), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації [1–3]. На думку інших авторів результатом адміністративної послуги є прийняття відповідного адміністративного акта [4; 5], а також вчинення юридично значущої дії: проставлення відмітки, позначення, що уповноважують особу на вчинення певних дій, унесення відомостей до реєстрів [6; 7].

2) адміністративна послуга – це державна послуга [1; 2; 4];

3) адміністративна послуга надається за наявності сукупності таких умов: уповноваженим суб'єктом, наділеним владними повноваженнями, фізичним/юридичним особам, відповідно до закону, на звернення (за заявою) фізичної / юридичної особи [1; 2]. Інші автори вказану ознаку розподілять за ознакою належного суб'єкта [4; 8; 5; 7; 9; 10; 3], ознакою звернення особи за такою послугою [4; 7; 3], а також ознакою чіткої процедури [4; 5; 7; 10; 3]. Ознаку належного суб'єкта ще також називають унікальністю, зважаючи на те, що такі послуги надаються на підставі закону конкретним органом публічної адміністрації та не можуть бути отримані в іншому органі публічної адміністрації, підприємстві, установі, організації [6]. Про унікальність можна говорити, на нашу думку, лише відмежовуючи адміністративні послуги від, до прикладу, цивільно-правових. Якщо говорити про унікальність власне адміністративних послуг в сфері будівництва, то унікальність щодо суб'єктів надання таких послуг не завжди має місце, зважаючи на те, що більшість таких послуг може бути надана спеціальними органами публічної влади та/або ЦНАПами, до прикладу.

4) адміністративна послуга спрямована на реалізацію прав, свобод і законних інтересів (тобто забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів) / виконання особою визначених законом обов'язків [1; 2; 4];

8; 5; 7; 10; 3]. В цьому контексті В.П. Тимошук вказує, що більшість адміністративних послуг є прихованим примусом держави, оскільки у випадку, коли особа має намір розпочати підприємницьку діяльність, на неї покладається обов'язок реєстрації такої діяльності; у випадку, коли фізична особа має намір керувати авто, вона зобов'язана отримати водійське посвідчення. Тому заперечення існування в змісті категорії адміністративної послуги обов'язку особи щодо її отримання немає принципового значення, оскільки виконання обов'язку як і створення можливостей для його виконання вкладаються до змісту адміністративних послуг. Мета такого розуміння категорії «адміністративна послуга» полягає у створенні зручних умов спілкування особи з органом публічної адміністрації в найширшій категорії справ [9, с. 22].

5) забезпечують діяльність загальнозначущої спрямованості [1];

6) мають необмежене коло суб'єктів, що користуються ними [1];

7) ґрунтуються як на публічній, так і на приватній власності [1];

8) оплатність адміністративних послуг. При чому окремі автори вказують, що надання адміністративних послуг передбачено за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів, а тому має бути безоплатним [8; 10];

9) повинні мати можливість користуватися результатами наданих послуг на власний розсуд [11, с. 184–185].

10) ініціатива виникнення виходить від недержавного суб'єкта відносин, тобто, діяльність, яка формує зміст відповідної послуги, здійснюється уповноваженим суб'єктом за ініціативою особи, яка потребує послуги [12, с. 220]. Варто не погодитись з такою тезою як в межах ознак адміністративних послуг в цілому, так і ознак адміністративних послуг в сфері будівництва, зважаючи на некоректність використаної автором термінології. Якщо мова мала йти про те, що суб'єкт звернення за послугою для цих конкретних відносин не наділений владними повноваженнями, то можливо, автор і мав би рацію, однак при прямому прочитанні такої ознаки складається враження, що йдеться про приналежність до тієї чи іншої форми власності. Крім того, можливо припустити ситуацію, за якої до прикладу, спеціально уповноважений орган в сфері будівництва (Державна інспекція архітектури та містобудування України) звернеться за послугою щодо анулювання дозволу на виконання будівельних робіт за заявою замовника.

11) результативність [12, с. 235; 13, с. 15]. Необхідно погодитись з точкою зору О.Г. Бондара, що навіть за умови того, що такий результат є негативним для особи, що звернулась за послугою, все ж такі дії варто визнавати адміністративною послугою [12, с. 235].

Як зазначає Е.Ф. Демський, інші ознаки, такі як вчасність, простота процедури, зручність, відкритість, задоволеність, безпечність, зручність, ввічливість, доступність, професійність) не є ознаками чи особливістю лише адміністративних послуг, а носять характер загальних ознак, які притаманні будь-яким видам послуг – цивільно-правовим, господарським, медичним, транспортним, будівельним, адміністративним тощо [10, с. 80]. З одного боку погоджуючи з тим, що такі ознаки притаманні також іншим видам послуг, ми не можемо відкидати, що зважаючи на семантику слова послуга та вимоги сервісності держави, такі характеристики повинні мати місце і для адміністративних послуг, що робить їх більш зрозумілими для споживача такої послуги, навіть не зважаючи на певну підпорядкованість в межах адміністративних відносин. Тим більше, коли за такою послугою звертається фізична особа, на наше переконання, повинні бути застосовані норми щодо захисту прав споживачів. А вже від таких вимог споживчого законодавства, зважаючи на те, що будівельна сфера так чи інакше на різних етапах пов'язані з адміністративними, і з цивільними, і з господарськими та земельними відносинами, все ж вказані вище характеристики повинні були би мати місце для адміністративних послуг в сфері будівництва.

Якщо говорити про спеціальні ознаки адміністративних послуг в різних сферах, то, до прикладу, на думку Є. Буличова, адміністративна послуга у сфері справляння податків і зборів повинна відповідати таким ознакам: 1) отримання пов'язане із забезпеченням реалізації прав, свобод і законних інтересів осіб, виконання ними обов'язків у податковій і митній сферах; 2) надаватися виключно органом ДФС України; 3) надаватися за зверненням фізичної чи юридичної особи; 4) суб'єкт звернення може користуватися результатом послуги на власний розсуд; 5) повноваження органу ДФС на надання такої послуги визначено законом, так само як

і право заявника на звернення; 6) результат адміністративної послуги об'єктивується у формі управління; 7) результатом послуги є виникнення, зміна, припинення прав та обов'язків споживача; 8) є вчиненням владних повноважень або дій [6].

Як вказує аналіз ознак адміністративних послуг, наукові позиції з цього питання є в переважній більшості схожими, однак різняться за окремими питаннями, що, на нашу думку, подекуди є досить дискусійними та змінюють уявлення про адміністративну послугу в цілому.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити наступний висновок: адміністративні послуги є однією зі складових державних функцій. Не акцентуючи в цій науковій розвідці увагу на окремих ознаках адміністративних послуг к сфері будівництва, для себе ми визначили складну структуру таких ознак, що стануть предметом наших розвідок у майбутньому, виділивши їх у такі групи: 1) суб'єктні ознаки: а) невизначене коло суб'єктів звернення за послугами; б) чітко визначене коло суб'єктів, що уповноважені на такі дії нормативним актом; 2) об'єктні ознаки: а) оплатність; результативність; нормативно передбачена процедура; 3) якісні ознаки: а) своєчасність; б) доступність, в) професійність.

Використана література:

1. Авер'янов В.Б. Державне будівництво та місцеве самоврядування. *Збірник наукових праць*. 2022. Випуск 2. С. 9–10.
2. Ніколаєнко К. Адміністративні послуги як різновид публічних послуг. *Держава і право : зб. науков. праць*. 2010/1. № 1(47). С. 269–274.
3. Левченко О. В. Поняття та ознаки адміністративних послуг: сучасний погляд на наукові дискусії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2015. Вип. 18(1). С. 142–145.
4. Солонар А., Семенников С. Поняття та ознаки адміністративної послуги. *Правові горизонти / Legal horizons*. 2017. Вип. 6(19). С. 17–22.
5. Приймаченко Д.В. Адміністративні послуги, що надають митні органи: стан і перспективи. *Вісник Академії митної служби України*. 2010. № 2 (5). С. 6–12.
6. Буличов Є.В. Поняття й ознаки адміністративних послуг у сфері справляння податків і зборів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019 № 40. С. 53–56.
7. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В.П. Тимошук. Київ : Факт, 2003. 496 с.
8. Лебеза Є.О. Щодо визначення адміністративних послуг в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 203–208.
9. Тимошук В.П. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративні послуги». Київ : ФОП Москаленко О.М., 2013. 392 с.
10. Демський Е.Ф. Адміністративні послуги та їх юридична природа. *Юридична наука*. 2011. № 1(1). С. 79–86.
11. Буханевич О. М. Теоретико-правові засади запровадження системи надання адміністративних послуг в Україні. *Наука і правоохорона*. 2010. № 4 (10). С. 182–185.
12. Бондар О.Г. Контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві України : аграрно-правовий аспект : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.06, 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 505 с.
13. Тимошук В.П. Адміністративні послуги : посібник [швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO»]. Київ : ТОВ «Софія-А», 2012. 104 с.

References:

1. Averyanov, V.B. (2022). *State construction and local self-government [Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya]*. Collection of scientific works – Zbirnyk naukovykh prats, 2, 9-10 [in Ukrainian].
2. Nikolayenko, K. (2010). Administrative services as a type of public services [administrativni posluhy yak riznovyd publicnykh posluh]. *State and law: Collection. scientist works – Derzhava i pravo : Zb. naukov. prats', 1 (47)*, 269–274 [in Ukrainian].
3. Levchenko, O. V. (2015) Concepts and characteristics of administrative services: a modern view of scientific discussions [Ponyattya ta oznaky administrativnykh posluh: suchasnyy pohlyad na naukovy

- dyskusiyi]. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence – Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Yurysprudentsiya*, 18(1), 142–145 [in Ukrainian].
4. Solonar, A., Semennikov, S. (2017) Concepts and signs of administrative service [Ponyattya ta oznaky administratyvnoyi posluhy]. *Legal horizons – Pravovi horyzonty*, 6(19), 17–22 [in Ukrainian].
 5. Priymachenko, D.V. (2010) Administrative services provided by customs authorities: status and prospects [Administratyvni posluhy, shcho nadayut' mytni orhany: stan i perspektyvy]. *Bulletin of the Academy of the Customs Service of Ukraine – Visnyk Akademiï mytnoyi sluzhby Ukrayiny*, 2 (5), 6–12 [in Ukrainian].
 6. Bulychhev, E.V. (2019) Concepts and features of administrative services in the field of tax and fee collection [Ponyattya y oznaky administratyvnykh posluh u sferi spravlyannya podatkov i zboriv]. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence – Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiya*, 40, 53–56 [in Ukrainian].
 7. *Administrative procedures and administrative duties. Preliminary evidence and proposals for Ukraine* [Adminictpatyvna ppotsedypa ta adminictpatyvni pocylyhy. Zapybizhnyy docvid i ppopozytsii dlya Ykpaïny] / Avtop-ypopyadnyk B.P. Timoshyk. K. : Fakt, 2003, 496 [in Ukrainian].
 8. Legesa, E.O. (2010) Regarding the definition of administrative services in Ukraine [Shchodo vyznachennya administratyvnykh posluh v Ukrayini]. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs – Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 4, 203–208 [in Ukrainian].
 9. Tymoshchuk, V.P. (2013) *Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On Administrative Services"* [Naukovo-praktychnyy komentar do Zakonu Ukrayiny "Pro administratyvni posluhy"]. Kyiv: FOP Moskalenko O.M., 392 [in Ukrainian].
 10. Demcky, E.F. (2011) Administrative tasks and the juridical case Juridical technique [Adminictpatyvni pocylyhy ta yupydychna prypoda] *Juridical technique – Yupydychna nayka*, 1(1), 79–86 [in Ukrainian].
 11. Bukhanevich, O. M. (2010) Theoretical and legal foundations of the implementation of the administrative services system in Ukraine [Teoretyko-pravovi zasady zaprovadzhennya systemy nadannya administratyvnykh posluh v Ukrayini]. *Science and law enforcement – Nauka i pravookhorona*, 4 (10), 182–185 [in Ukrainian].
 12. Bondap, O.G. (2015) Control and supervision activity and all economic activities of Ukraine: administrative and administrative aspect [Kontpol'no-nahlyadova diyal'niť y cil'c'komy hospodapctvi Ykpaïny : ahpapno-ppavovyy aspekt]: manus. ... PhD: 12.00.06, 12.00.07. Zaporizhzhia, 505 [in Ukrainian].
 13. Timoshchuk, B.P. (2012) Administrative services: manual [Adminictpatyvni pocylyhy: pocibnyk] [Swiss-Ukrainian project "Decentralization Support in Ukraine – DESPRO]. Kyiv : TOB "Cofia-A", 104. [in Ukrainian].

Turovets Yu. M. Theoretical approaches to understanding the legal nature of administrative services in the field of construction

In the article, the author conducted a study of theoretical approaches to understanding the legal nature of administrative services in the field of construction through the prism of the relationship between administrative services and functions of the state, as well as the characteristics of such services in the field of construction.

The author proves that administrative services are one of the components of state functions, considering the fact that if the public interest prevails during the implementation of the functions of a public authority, then when this body provides services, the private interest is significantly strengthened, but it is realized within the framework of public legal relations.

The author characterizes the following characteristics of administrative services through the prism of the construction sector: effectiveness; solvency; are based on both public and private ownership; have an unlimited range of subjects using them; aimed at the realization of rights, freedoms and legitimate interests; is the result of the exercise of authority by an authorized entity regarding the adoption of an individual administrative act, the issuance of a permit (license), certificates, etc.

According to the results of the research, the author claims that scientific positions on the characteristics of administrative services are mostly similar, but differ on certain issues, which, in our opinion, are sometimes quite debatable and change the perception of administrative services.

The author proves that administrative services are one of the components of state functions. The author defined a complex structure of such features that will be the subject of our investigations in the future, dividing them into the following groups: 1) subject features: a) an undefined circle of subjects requesting services; b) a clearly defined circle of subjects authorized to take such actions by a regulatory act; 2) object features: a) solvency; performance; legally prescribed procedure; 3) qualitative characteristics: a) timeliness; b) availability, c) professionalism.

Key words: *administrative services in the field of construction, administrative services, public services, reforming public authorities, public authorities, signs, services, service activities, authorized entities.*

УДК 341.231.14(477)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2022.37.07>

Філатов В. В.

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Стаття присвячена вивченню ролі міжнародного права у сфері прав людини в формуванні концепції перехідного правосуддя. Автором встановлено, що механізми перехідного правосуддя спрямовані на захист прав людини, але через систему інституційних реформ, які формують нову реальність, основою якої є громадянське суспільство. Доведено, що модель перехідного правосуддя представляє собою самостійну політико-правову ідею, основою якої є верховенство права, законність, соціальна справедливість, невідворотність покарання, примирення та недопущення соціальних потрясінь у майбутньому. Встановлено, що напрямки і принципи перехідного правосуддя надають реальності самій ідеї прав людини, яка апіорі не може бути абстрактною. З'ясовано, соціальне потрясіння виникає навколо порушення тих чи інших груп прав людини, що служить відповідним тригером для активізації механізмів перехідного правосуддя. Автор наголошує, що модель перехідного правосуддя виступає не тільки у якості узагальненого історичного досвіду, а й у вигляді узагальненої реакції на системні порушення прав людини з боку світової спільноти. Визначено, що застосування моделі перехідного правосуддя для сторін конфлікту є міжнародним зобов'язанням. Тому відмова держави від застосування механізмів перехідного правосуддя може розглядатися як відмова від виконання своїх міжнародних зобов'язань. Акцентовано увагу на тому, що модель перехідного правосуддя, в основі якої є міжнародне право у сфері прав людини, розвивається циклічно і залежить від зовнішніх факторів, які пов'язані з характером порушення прав людини в кожному окремому контексті. Обгрунтовано, що модель перехідного правосуддя може розглядатися у якості певної модифікованої версії цих стандартів, яка пристосована до політичних умов кожного окремого національного контексту.

Ключові слова: збройні конфлікти, міжнародні стандарти, міжнародно-правові документи, права людини, правовий статус, перехідне правосуддя, системні правопорушення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З 2014 року в Україні починається процес застосування моделі перехідного правосуддя, яка представляє собою сукупність історично узагальнених механізмів постконфліктного та поставторитарного розвитку держав. На даний час у вітчизняній юридичній науці спостерігається відсутність комплексних наукових праць, в яких розкриваються основоположні ідеї та принципи відновного правосуддя. Внаслідок чого, державна політика перехідного періоду залишається неефективною, зокрема не зрозуміло, яке місце посідає міжнародне право у сфері прав людини в самій концепції суспільного переходу. Саме цим обумовлений вибір теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Питання природи та сутності моделі перехідного правосуддя в різні часи вивчали: Н. М. Гродецька, Е. В. Габрелян, А. Л. Деркач, Б. Я. Кофман, В. В. Мицик, Б. Я. Пейдж Артур, С. Б. Цебенко, А. Л. Федорова та інші вчені. Однак спеціальних досліджень ролі міжнародного права у сфері прав людини в концепції перехідного правосуддя у вітчизняній науці досі не проводилося, що вказує на актуальність обраної теми наукового пошуку.

Формування цілей статті. Метою статті є комплексний аналіз ролі та місця міжнародного права у сфері прав людини в концепції перехідного правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вітчизняні теоретики міжнародного права зазначають про існування глибокого світоглядного конфлікту щодо розуміння прав людини на переговорах про Статут ООН. Цей конфлікт свідчить про нездатність сторін дійти згоди про загальноцивілізаційне розуміння прав людини. Однак головним було закріплення в Статуті ООН самої згадки про цінність прав

людини та необхідність співпрацювати в цій сфері, навіть за умови різного на той час ставлення держав до розуміння таких прав [1, с. 66]. Слід припустити, що права людини розглядаються як системоутворююча категорія для міжнародних глобальних інституцій.

На підтвердження цієї тези слід навести думку А. Л. Деркача, який наголошує, що сфера захисту прав і свобод людини не є полем діяльності винятково однієї країни, оскільки ця сфера належить до напряму діяльності більшості міжнародних організацій. Сьогодні нараховується більше 300 міжнародно-правових актів, що мають за мету задекларувати та закріпити на глобальному світовому рівні основоположні права та свободи людини і їх захисту та відновлення у випадку їх порушення. Усі вони розглядаються як міжнародні стандарти, оскільки засновані на звичаєвих нормах, що сформувалися внаслідок визнання державами юридичної сили правил поведінки, які були проголошені Генеральною Асамблеєю ООН [2, с. 124].

У своїй роботі С. Б. Цебенко систематизує усі міжнародно-правові акти ООН у сфері прав людини в рамках наступних кластерів: 1) міжнародні стандарти щодо гідності людини (усі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності, а їхні права впливають із властивої людській особі гідності); 2) міжнародні стандарти щодо свободи людини (права людини проголошуються на міжнародному рівні з метою поліпшення умов життя при більшій свободі); 3) міжнародні стандарти окремих прав і свобод людини (обсяг інструментів захисту окремих прав людини є не однаковим та залежить від специфіки реалізації таких прав) [3, с. 426]. Такий підхід, на нашу думку, вказує на дві основні закономірності. По-перше, міжнародні стандарти захисту прав людини формуються в залежності від змісту окремих прав, який визначає способи їхнього захисту. По-друге, засоби захисту прав не є універсальними, адже вони пов'язані з самими правами, які порушуються.

Однак, в теорії міжнародного права у сфері прав людини є певне протиріччя, яке позначаються і на моделі перехідного правосуддя. З цього приводу Н. М. Гродецька зазначає, що відправною точкою концепції протиріччя категорій суверенітет та захист прав людини є класичне розуміння державного суверенітету як його верховенства у внутрішніх справах і незалежності на міжнародній арені [4, с. 121]. Інакше кажучи, міжнародно-правовий захист прав людини входить в конфлікт з ідеями суверенітету, який передбачає виняткове право держави вирішувати усі внутрішні питання (обсяг правового статусу громадян, формалізація законодавчих обмежень прав людини в державі тощо).

Уточнюючи позицію попереднього науковця Е. В. Габрелян зазначає, що одночасне існування двох доктрин – універсальних стандартів прав людини та принципу незалежності прав держав, коли уявлення суверенітету як найвищої цінності вже не домінуюче, а універсалістський підхід до прав людини ще не панує – призводить до появи внутрішньо суперечливою конституції ідеї «обмеженого суверенітету» [5, с. 44]. Вбачається, що обмеження суверенітету є достатньо умовним та відбувається через об'єктивну необхідність гарантувати громадянам комплекс основоположних прав і свобод, які є непорушними, і жодним чином не залежать від політичних режимів.

Діна Л. Шелтон у своїй науковій праці зазначає, що система прав людини розвивається через складну взаємодію з навколишнім світом та міжсистемні контакти, які зумовлюють динамічність системи відповідних гарантій. В сучасних умовах, останні не повинні обмежуватися формалізмом, адже постійно змінюються обставини і виникають нові проблеми [6, с. 24]. Виходячи з цього слід припустити, що модель перехідного правосуддя, в основі якої є міжнародне право у сфері прав людини, розвивається циклічно і залежить від зовнішніх факторів, які в свою чергу, пов'язані з характером порушення прав людини в кожному окремому контексті.

На підтвердження вказаному наведемо наступну тезу Б. Я. Кофмана: проблематика формування правового статусу прав і свобод людини і громадянина залишається актуальною, оскільки вона об'єктивується і ускладнюється суперечливими тенденціями в розвитку сучасної держави щодо обмеження її суверенітету та необхідності екзистенціальної участі в колективних діях держав заради підтримання міжнародного миру і безпеки. При чому наукове наполягає на тому, що означений процес в сучасних умовах ускладнений правовою глобалізацією, а також відмінністю бачення засад правової держави в кожній міжнародній співдружності [7, с. 113].

Тільман Альтвікер у своїй науковій праці досліджує ще один аспект, який розкриває фундаментальне значення міжнародного права у сфері прав людини з механізмами перехідного правосуддя. Мова йде про транснаціоналізацію, тобто взаємодію в питаннях захисту прав людини. Суть цієї моделі полягає в тому, що залишаючись центральною особою, держава все ж таки зобов'язується вживати певні заходи для захисту прав людини. Науковець виділяє ключовий принцип цієї моделі: права людини в транснаціональному тлумаченні є міжнародними, і внаслідок цього не утворюють окремих правових порядків з окремим правовим джерелом [8, с. 605]. Знову ми знаходимо підтвердження об'єктивності обмеження суверенітету держав задля розбудови верховенства права і колективної безпеки.

Пейдж Артур акцентує увагу на проблемі невизначеності обставин захисту прав в умовах перехідного правосуддя. Мова йде про те, що на перехідному періоді стандартні засоби і способи забезпечення прав людини можуть бути неефективними. Це відбувається внаслідок того, що прямолінійність поглядів на норми права в умовах перехідного правосуддя може мати негативні політичні наслідки [9, с. 336]. Слід припустити, що модель перехідного правосуддя може розглядатися у якості певної модифікованої версії цих стандартів, яка пристосована до політичних умов кожного окремого національного контексту.

У науковій праці Джеффри Хедлі Лаудена підняті два доволі принципових питання, які також демонструють чітку залежність механізмів перехідного правосуддя від норм міжнародного права у сфері прав людини. Зокрема науковець вказує на радикальні зміни після Другої світової війни, які відбулися саме на перехідному етапі постконфліктного розвитку світу. Мова йде про поширення міжнародних договорів, які стосуються захисту прав людини та надання індивіду достатнього рівня міжнародної правосуб'єктності [10, с. 163]. Тобто, мова йде про позиціонування індивіда у якості суб'єкта міжнародного права, що стало можливим завдяки принципу жертвоцентризму, який використали в рамках реалізації моделі перехідного правосуддя.

Айдін Атільган справедливо наголошує, що суспільні переходи мають практичне значення з двох основних причин: практика захисту прав людини має пристосовуватися до нових загроз; перехідні періоди приводять до політичних змін, які важливі з огляду на необхідність формування міжнародно-правового порядку [11, с. 33]. По суті науковець пропонує розглядати модель перехідного правосуддя у якості конституційного інструменту міжнародного права у сфері прав людини.

М. Л. Заїнчковський досліджуючи права людини як політико-правовий та філософський феномен вказує на декілька принципових для нас аспектів: 1) він вказує на кореляцію і взаємобумовленість прав людини з певним порядком соціального буття, сукупність основних елементів якого визначається як громадянське суспільство, головною соціальною передумовою становлення якого є деструкція ієрархізованого суспільного ладу; 2) він підкреслює, що ідея прав людини не є окремим, абстрактним принципом, оскільки свій сенс і регулятивно-внормовуюче значення вона отримує лише у системі політико-правових ідей, що складають сукупність взаємопов'язаних елементів правосвідомості; 3) він наголошує на існуванні наступної дилеми, яку висуває розвиток сучасної цивілізації: або в ідеї прав людини буде відкрито евристичний ресурс для подолання сучасної кризи національної держави, або права людини втратять своє універсальне регулятивне значення [12, с. 153].

Наведені тези доволі чітко відображають зв'язки міжнародного права у сфері прав людини та моделі перехідного правосуддя. По-перше, механізми перехідного правосуддя дійсно спрямовані на захист прав людини, але через систему інституційних реформ, які змінюють соціальне буття, тобто формують нову реальність, основою якої є громадянське суспільство. Останнє розглядається у якості невід'ємного елементу демократичної держави, адже дозволяє більш ефективно захищати права окремих соціальних спільнот. По-друге, модель перехідного правосуддя представляє собою самостійну політико-правову ідею, основою якої є верховенство права, законність, соціальна справедливість, невідворотність покарання, примирення та недопущення соціальних потрясінь у майбутньому. Тобто, напрямки і принципи перехідного правосуддя надають реальності самій ідеї прав людини, яка апіорі не може бути абстрактною.

По-третє, дилема про яку зазначає науковець по суті є рушійною силою розвитку механізмів перехідного правосуддя. В ній закладено цей евристичний ресурс, який використовується для подолання наслідків соціальних потрясінь, які по факту є проявом сучасної кризи національної держави.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Таким чином, соціальне потрясіння виникає навколо порушення тих чи інших груп прав людини, що служить відповідним тригером для активізації механізмів перехідного правосуддя. Також вельми важливо розуміти, що модель перехідного правосуддя виступає не тільки у якості узагальненого історичного досвіду, а й у вигляді узагальненої реакції на системні порушення прав людини з боку світової спільноти. Варто відзначити, що спільна воля, у даному випадку, також має важливе значення, адже йдеться не тільки про волю держав, які є своєрідними спостерігачами у конфлікті, а й про волю тих країн, які є його сторонами (стороною – у випадку внутрішньодержавних конфліктів). В свою чергу це означає, що застосування моделі перехідного правосуддя для сторін конфлікту також є міжнародним зобов'язанням, але іншого порядку. Тобто, ратифікувавши основоположні міжнародно-правові акти у сфері прав людини, держава бере на себе зобов'язання дотримуватися їхніх норм, а у разі порушення – зобов'язується усіма доступними способами припинити системні порушення прав людини та розбудовувати нову систему їхнього захисту. З цього випливає, що відмова держави або держав від застосування механізмів перехідного правосуддя може розглядатися як відмова від виконання своїх міжнародних зобов'язань. Однак, перспективним напрямком дослідження залишається питання впливу міжнародно-правових стандартів прав людини на формування засад недопущення конфліктів у майбутньому.

Використана література:

1. Міжнародний суд ООН зобов'язав Росію негайно припинити війну – що це означає для України. URL: <https://www.5.ua/polityka/mizhnarodnyi-sud-onn-zoboviazav-rosiiu-nehaino-prypynyty-viinu-shcho-tse-oznachaie-dlia-ukrainy-271595.html> (дата звернення 20.07.2022).
2. Деркач А. Л. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 124–127.
3. Цебенко С. Б. Всесвітні міжнародні стандарти прав людини, прийняті Організацією Об'єднаних Націй. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 424–427.
4. Гродецька Н. М. Колізія міжнародних принципів поваги прав людини та невтручання у внутрішні справи держав. *Держава та регіони*. 2017. № 2(56). С. 120–124.
5. Габрелян Э. В. Суверенитет и права человека в условиях глобальной модернизации. *Правоведение*. 2013. № 4. С. 41–50.
6. Dinah L. Shelton An Introduction to the History of International Human Rights Law. 2007. George Washington University Law School. Pp. 1–30.
7. Кофман Б. Я. Роль міжнародних правових стандартів прав людини у формуванні правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 109–114.
8. Tilmann Altwickler Transnationalizing Rights: International Human Rights Law in Cross-Border Contexts. *The European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29. Pp. 581–606.
9. Paige Arthur How “Transitions” Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice. *Human Rights Quarterly*. 2009. Vol 31, Number 2. Pp. 321–367.
10. Jeffrey Hadley Loudon The Domestic Application of International Human Rights Law: Evolving the Species. *Hastings International and Comparative Law Review*. 1981. Vol. 5. Number 1. Pp. 161–209.
11. Aydin Atilgan Transitional justice as a Constitutional Instrument in International Law. *International Journal of Rule of Law, Transitional justice and Human Rights*. 2011. Vol. 2. Pp. 27–41.
12. Заінчковський М. Л. Права людини як новоевропейський філософський та політико-правовий феномен : дис. ... канд. філософ. наук : 12.00.12. Київ. 2003. 178 с.

References:

1. Mizhnarodnyi sud OON zoboviazav Rosiiu nehaino prypynyty viinu – shcho tse oznachaie dlia Ukrainy. [The International Court of Justice of the United Nations obliged Russia to immediately stop the war – what does this mean for Ukraine]. URL: <https://www.5.ua/polityka/>

- mizhnarodnyi-sud-oon-zoboviazav-rosiiu-nehaino-prypynyty-viinu-shcho-tse-oznachaie-dlia-ukrainy-271 595.html.
2. Derkach A. L. (2019) Mizhnarodno-pravovi standarty zakhystu prav liudyny ta yikh vidobrazhennia v Konstytutsii Ukrainy. [International legal standards for the protection of human rights and their reflection in the Constitution of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. no. 8. S. 124–127.
 3. Tsebenko S. B. (2020) Vsesvitni mizhnarodni standarty prav liudyny, pryiniati Orhanizatsiiei Obiednanykh Natsii. [Global international human rights standards adopted by the United Nations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. no. 7. S. 424–427. [in Ukrainian]
 4. Hrodetska N. M. (2017) Koliziia mizhnarodnykh pryntsypiv povahy prav liudyny ta nevtruchannia u vnutrishni spravy derzhav. [Collision of international principles of respect for human rights and non-interference in the internal affairs of states]. *Derzhava ta rehiony*. no. 2(56). S. 120–124. [in Ukrainian]
 5. Habrelian E. V. (2013) Suverenytet y prava cheloveka v usloviakh hlobalnoi modernyzatsyy. [Sovereignty and human rights in the conditions of global modernization]. *Pravovedenye*. no. 4. S. 41–50. [in ukrainian]
 6. Dinah L. Shelton (2007) An Introduction to the History of International Human Rights Law. *George Washington University Law School*. Pp. 1–30.
 7. Kofman B. Y. (2020) Rol mizhnarodnykh pravovykh standartiv prav liudyny u formuvanni pravovoho statusu liudyny i hromadianyna. [The role of international legal standards of human rights in the formation of the legal status of a person and a citizen]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. no. 1. S. 109–114. [in Ukrainian]
 8. Tilmann Altwicker (2018) Transnationalizing Rights: International Human Rights Law in Cross-Border Contexts. *The European Journal of International Law*. 2018. no. 29. Pp. 581–606.
 9. Paige Arthur How (2009) Transitions» Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice. *Human Rights Quarterly*. no. 31. Pp. 321–367.
 10. Jeffrey Hadley Loudon (1981) The Domestic Application of International Human Rights Law: Evolving the Species. *Hastings International and Comparative Law Review*. no. 5. Pp. 161–209.
 11. Aydin Atilgan (2011) Transitional justice as a Constitutional Instrument in International Law. *International Journal of Rule of Law, Transitional justice and Human Rights*. no. 2. Pp. 27–41.
 12. Zainchkovskyi M. L. (2003) Prava liudyny yak novoievropeiskyi filosofskiy ta polityko-pravovyi fenomen [Human rights as a new European philosophical and political-legal phenomenon]: dys... kand. filosof. nauk: 12.00.12. Kyiv. 178 s. [in Ukrainian]

Filatov V. V. The role of international law in the field of human rights in the concept of transitional justice

The article is devoted to the study of the role of international law in the field of human rights in the formation of the concept of transitional justice. The author established that the mechanisms of transitional justice are aimed at protecting human rights, but through a system of institutional reforms that form a new reality, the basis of which is civil society. It is proved that the model of transitional justice represents an independent political and legal idea, the basis of which is the rule of law, legality, social justice, the inevitability of punishment, reconciliation and prevention of social upheavals in the future. It is established that the directions and principles of transitional justice give reality to the very idea of human rights, which cannot be abstract a priori. It was found that social upheaval occurs around the violation of certain groups of human rights, which serves as a suitable trigger for the activation of transitional justice mechanisms. The author emphasizes that the model of transitional justice acts not only as a generalized historical experience, but also as a generalized reaction to systemic violations of human rights by the world community. It was determined that the application of the model of transitional justice for the parties to the conflict is an international obligation. Therefore, the state's refusal to apply transitional justice mechanisms can be considered as a refusal to fulfill its international obligations. Attention is focused on the fact that the model of transitional justice, which is based on international law in the field of human rights, develops cyclically and depends on external factors that are related to the nature of human rights violations in each individual context. It is justified that the model of transitional justice can be considered as a certain modified version of these standards, which is adapted to the political conditions of each individual national context.

Key words: armed conflicts, international standards, international legal documents, human rights, legal status, transitional justice, systemic offenses.

УДК 342.951:351.82

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2022.37.08>

Шабетя С. А.

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВЕЛ ЩОДО ВВЕДЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті нами було досліджено законодавчі новели щодо введення на території України воєнного стану, визначено основні напрямки роботи законотворців, зокрема, було внесено зміни до трудового, цивільного, кримінального, кримінального процесуального, земельного, податкового та інших галузей права. Нами було проаналізовано зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Було констатовано, що цим нормативним актом вносяться зміни до Кримінального кодексу України. Звернення до Кримінального кодексу України дає підстави констатувати, що з 24 лютого до нього було внесено зміни 12 законами. Аналіз законодавчих змін до Кримінального кодексу України дозволяє визначити, що Кодекс було доповнено новими складами кримінальних правопорушень (колабораційна діяльність; пособництво державі-агресору; несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України; незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги та інші). Також нами було визначено, що відбулися ключові зміни щодо декриміналізації діянь. Нами пропонується класифікувати зазначену декриміналізацію на 2 види: діянь цивільних осіб і діянь осіб, які виконують обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Окрім наведеного, у статті було проаналізовано зміни до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема, було повністю змінено редакцію ст. 615, розділ IX-1 доповнено статтею 616, яка визначає особливий порядок скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, Кодекс доповнено розділом IX-2 «Особливості співробітництва з міжнародним кримінальним судом» та інші зміни. На наше переконання, частина із зазначених змін є проявом застосування діджитал-інструментів у кримінальному провадженні: електронні копії матеріалів, електронна форма постанови слідчого, прокурора, дистанційне судове провадження, дистанційна участь захисника у провадженні тощо.

Ключові слова: воєнний стан, законодавчі зміни, колабораційна діяльність, скасування запобіжного заходу, особливий режим досудового розслідування, діджитал-інструменти.

Постановка проблеми. 24 лютого Україна постала перед жакливими викликами і загрозами. Змінилося життя всієї країни, кожного її громадянина, змінилося законодавство. Вперше в нашій державі було запроваджено військовий стан на всій її території. Зміни до законодавства були внесені чи не у всі правові галузі: трудове, цивільне, кримінальне, кримінальне процесуальне, земельне, податкове та інші галузі права. Продовження воєнного стану на всій території України, постійне оновлення законодавства в означеній сфері потребує наукового пошуку аналізу законодавчих новел щодо введення на території України воєнного стану. Цікавість також обумовлюється тим, що необхідно розглядати законодавчі новели в аспекті визначення напрямків таких законодавчих змін, перелік прав громадян, які можуть бути обмежені на період воєнного стану, правові підстави їх обмеження та інші питання. Враховуючи, що воєнний стан триває більше 5 місяців, кількість наукових досліджень постійно зростає, водночас, законодавчі новели, які стосуються введення воєнного стану не були предметом окремих наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість наукових досліджень з означеної проблематики пояснюється тим фактом, що у 2014 р. росія порушила принцип недоторканості кордонів і почала збройний конфлікт на території України. Починаючи з 2014 р. науковці досліджували особливий правовий режим – у районі проведення антитерористичної операції [7; 4]. Права людини в особливих правових режимах на основі досвіду України стали предметом монографічного дослідження колективу авторів за загальною редакцією М. Афанасьєвої. У роботі було критично переосмислено конституційно-правову дійсність та реалізацію прав

людини в Україні в умовах особливих правових режимів, було проведено конституційно-правовий аналіз правових засад міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права тощо [11]. Проблеми обмеження прав і свобод людини в умовах дії спеціального правового режиму стали предметом наукового пошуку Р. Мельник та Т. Чубко [9]. Теоретичний і практичний аспекти обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах аналізував колектив авторів на чолі із А. Мерник [10]. Варто зазначати про статтю С. Васильєва та С. Маляра, в якій було проаналізовано правові засади запровадження режиму воєнного стану в Україні [1]. Звужуючи тематику дослідження до окремих галузей права, звернемо увагу на галузь кримінального провадження і працю І. Гловюк та В. Завтура «Новели здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [2]. Також слід зазначити ґрунтовну працю колективу авторів, в якій надано науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України: Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України [3]. Новели оптимізації трудового законодавства під час воєнного стану розглянули Г. Лисенко, Н. Кайда, В. Поліщук [8]. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що постійне оновлення законодавства, продовження воєнного стану потребують свого нового наукового пошуку аналізу законодавчих новел щодо введення на території України воєнного стану.

Метою статті є дослідження законодавчих новел щодо введення на території України воєнного стану, визначення основних напрямків законопроектної роботи, аналіз і викладення власного бачення внесення законодавчих змін з означеної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. В законодавстві визначається, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [12]. Цитована дефініція була надана законодавцем у тексті закону від 12.05.2015 р. та не зазнавала змін. Водночас у зазначений нормативний акт було внесено непоодинокі зміни із початку повномасштабної війни. Мова йде про Закони № 2124-IX від 15.03.2022, № 2126-IX від 15.03.2022, № 2158-IX від 24.03.2022, № 2193-IX від 14.04.2022 та інші.

Зміст наведених нормативних актів свідчить здебільшого про точкові зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Водночас, серед них містяться і ґрунтовні положення, що змінили законодавство у цій сфері. Зокрема, варто зазначити про врегулювання земельних відносин в умовах воєнного стану. Так, статтю 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» доповнено положеннями про порядок переміщення (евакуації) виробничих потужностей підприємств будь-якої форми власності із зони бойових дій, порядок визначення таких підприємств та інше [12].

Також статтю 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» доповнено ч. 3 такого змісту: «В умовах воєнного стану особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не несе відповідальність, у тому числі кримінальну, за рішення, дії чи бездіяльність, негативні наслідки яких неможливо було передбачити або які охоплюються виправданим ризиком, за умови, що такі дії (бездіяльність) були необхідні для відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту» [12]. Прийняття зазначеного нормативного акту обумовлено терміновістю і невідкладністю і не підлягає критиці. Водночас, окремі питання викликає наявність оцінних понять, зокрема, «рішення, дії чи бездіяльність, негативні наслідки яких неможливо було передбачити», «рішення, дії чи бездіяльність, які охоплюються виправданим ризиком», «дії (бездіяльність), які були необхідні

для відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту». Питання хто саме буде оцінювати відповідність дій, рішень чи бездіяльності вказаним обставинам і виправдання ризиками. Адже одна людина може виправдати вчинення таких дій, а інша може визнати їх умисними або такими, що вчинені із необережності, безвідповідальності тощо.

Цитованим вище нормативним актом вносяться також зміни до Кримінального кодексу України. Внесення змін до законодавства про кримінальну відповідальність пояснюється тим, що одним з важливих завдань є визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння в умовах дії режиму воєнного стану, а саме зазначення в кримінальному законодавстві положення стосовно того, що не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування (нейтралізацію) збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю та здоров'ю тієї особи, хто посягає, а також заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам фізичних або юридичних осіб або держави Україна, при відсутності ознак катування та порушення правил ведення війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Звернення до Кримінального кодексу України дає підстави констатувати, що з 24 лютого до нього було внесено зміни 12 законами. Звісно не всі з них стосуються змін кримінального права в умовах воєнного стану, однак активна законопроектна робота пов'язується саме із цим.

Аналіз законодавчих змін до Кримінального кодексу України дозволяє визначити, що Кодекс було доповнено новими складами кримінальних правопорушень:

- стаття 111-1 «Колабораційна діяльність»;
- стаття 111-2 «Пособництво державі-агресору»;
- стаття 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»;
- стаття 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги»;
- стаття 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю»;
- стаття 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників».

Також варто зазначити про ключові зміни щодо декриміналізації діянь. Нами пропонується класифікувати зазначену декриміналізацію на 2 види: декриміналізація діянь цивільних осіб і декриміналізація діянь осіб, які виконують обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України:

- цивільні особи не несуть кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» (Розділ II «Прикінцеві та перехідні положення» Кримінального кодексу України);
- виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України: не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [5].

Вище нами було розглянуто зміни до галузі кримінального права, що були обумовлені введенням воєнного стану. Далі пропонуємо розглянути зміни до суміжної галузі права – кримінального процесуального. З 24 лютого до Кримінального процесуального кодексу України було

внесено низку змін, зокрема Законами № 2108-IX від 03.03.2022, № 2110-IX від 03.03.2022, № 2111-IX від 03.03.2022, № 2125-IX від 15.03.2022, № 2137-IX від 15.03.2022 та іншими. Аналіз законодавчих актів надає можливість виділити наступні положення, які на нашу думку, потребують свого наведення в цьому дослідженні:

- у разі необхідності постанова слідчого, прокурора виготовляється в електронній формі (ч. 6 ст. 110);
- суд може ухвалити рішення про здійснення дистанційного судового провадження, навіть якщо обвинувачений проти цього заперечує (ч. 2 ст. 336);
- при проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису (ч. 1 ст. 615);
- у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання обраний під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці (ч. 5 ст. 615);
- дізнавач, слідчий, прокурор має забезпечити участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі у разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника (ч. 12 ст. 615);
- розширено перелік повноважень, у разі неможливості виконання яких слідчим суддею – вони виконуються керівником органу прокуратури за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором (у попередній редакції передбачалося прокурором): привід, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна, дозвіл на затримання з метою приводу, клопотання про проведення обшуку у порядку ч. 3 ст. 233 КПК України, обшук, отримання зразків для експертизи, проведення негласних слідчих (розшукових) дій, продовження строку досудового розслідування, а також повноважень щодо обрання запобіжних заходів;
- копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану, в обов'язковому порядку зберігаються в електронній формі у дізнавача, слідчого чи прокурора (ч. 14 ст. 615 КПК) (перелічені вище норми закріплені в Законі України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14.04.2022).
- розділ IX-1 доповнено статтею 616, яка визначає особливий порядок скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав (ст. 616 КПК)
- Кодекс доповнено розділом IX-2 «Особливості співробітництва з міжнародним кримінальним судом» [6].

Наведені нормативні положення свідчать про те, що з 24 лютого до Кримінального процесуального кодексу України було внесено ґрунтовні зміни, навіть зважаючи на те, що в 2014 р. Кодекс було доповнено розділом IX-1 згідно із Законом № 1631-VII «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях».

Окрім того, аналіз цитованих положень свідчить, що частина з них є проявом застосування діджитал-інструментів у кримінальному провадженні. Можемо констатувати той факт, що кримінальна процесуальна галузь активно впроваджує цифрові технології для здійснення кримінального провадження. Нажаль, поштовхом для таких нововведень стало введення воєнного стану. Дійсно, діджитал-інструменти стали невід'ємною частиною нашого повсякденного і професійного життя. Тому в складних умовах, коли фізичні контакти, можливість передачі документів, залучення осіб до провадження, ускладнені проведенням бойових дій, цифрові

технології зайняли своє провідне місце. Вбачається, це тільки початок і застосування цифрових засобів у сфері кримінального провадження стане невід'ємною частиною сучасного кримінального процесу.

Висновки. У статті нами було досліджено законодавчі новели щодо введення на території України воєнного стану, визначено основні напрямки роботи законотворців, зокрема, було внесено зміни до трудового, цивільного, кримінального, кримінального процесуального, земельного, податкового та інших галузей права. Було наведено останні наукові праці, що містять аналіз норм із різних галузей права. Нами було проаналізовано зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Було констатовано, що цим нормативним актом вносяться зміни до Кримінального кодексу України. Звернення до Кримінального кодексу України дає підстави констатувати, що з 24 лютого до нього було внесено зміни 12 законами. Аналіз законодавчих змін до Кримінального кодексу України дозволяє визначити, що Кодекс було доповнено новими складами кримінальних правопорушень (колабораційна діяльність; пособництво державі-агресору; несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану; незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги; образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю; виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників». Також нами було визначено, що відбулися ключові зміни щодо декриміналізації діянь. Нами пропонується класифікувати зазначену декриміналізацію на 2 види: діянь цивільних осіб і діянь осіб, які виконують обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України:

Окрім наведеного, у статті було проаналізовано зміни до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема, було повністю змінено редакцію ст. 615 «Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану», розділ IX-1 доповнено статтею 616, яка визначає особливий порядок скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав, Кодекс доповнено розділом IX-2 «Особливості співробітництва з міжнародним кримінальним судом» та інші зміни. На наше переконання, частина із зазначених змін є проявом застосування діджитал-інструментів у кримінальному провадженні: електронні копії матеріалів, електронна форма постанови слідчого, прокурора, дистанційне судове провадження, дистанційна участь захисника у провадженні тощо. Можемо констатувати той факт, що кримінальна процесуальна галузь активно впроваджує цифрові технології для здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Підсумовуючи, визначимо, що обмежений обсяг дослідження не дозволив здійснити аналіз інших законодавчих положень. Вказане стане поштовхом для подальших наукових досліджень.

Використана література:

1. Васильєв С., Маляр С. Правові засади запровадження режиму воєнного стану в Україні. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 3 (3). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-3\(3\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-3(3)). С. 22-30.
2. Гловюк І., Завтур В. Новели здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: зміни до КПК України від 03 березня 2022 та роз'яснення Верховного суду. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/novely-zdijsnennya-kryminalnogo-provazhennya-v-umovah-voyennogo-stanu-zminy-do-kpk-ukrayiny-vid-03-bereznia-2022-ta-roz-yasnennya-verhovnogo-sudu/> (дата звернення 26.07.2022).
3. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України : науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Електронне видання. Львів-Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022. 31 с.

4. Діяльність прокурора в особливий період : навч. посіб. / М.С. Туркот, О.В. Єні, Г.О. Ганова, О.В. Лазукова та ін. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 416 с.
5. Кримінальний кодекс України: із змінами та доповненнями. *Голос України*. 2001. № 107.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Голос України*. 2012. № 90-91.
7. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : монографія. Харків : Право, 2018. 280 с.
8. Лисенко Г., Кайда Н., Поліщук В. Новели оптимізації трудового законодавства під час воєнного стану: аналіз законопроектів № 7251, № 5371, № 5266. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/novely-optymizatsiyi-trudovogo-zakonodavstva-pid-chas-voyennogo-stanu-analiz-zakonoproektiv-7251-5371-5266/> (дата звернення 26.07.2022).
9. Мельник Р.І., Чубко Т.П. Проблеми обмеження прав і свобод людини в умовах дії спеціального правового режиму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 125–134.
10. Мерник А.М., Кузьміна В.О., Бурлаков В.М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/9>
11. Права людини в особливих правових режимах: досвід України : монографія / Д. С. Терлецький, О. В. Марусяк, Ю. Д. Батан, М. В. Афанасьєва та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. М. В. Афанасьєвої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 356 с.
12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Голос України*. 2015. № 101.

References:

1. Vasyliiev, S., Malyar, S. (2022) Legal basis of introduction of martial law regime in Ukraine [Pravovi zadasy zaprovadzhennia rezhymu voiennoho stanu v Ukraini]. *Science and technology today*, 3 (3). DOI: <https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-3> (3). P. 22–30 [in Ukrainian].
2. Glovyuk, I., Zavtur, V. (2022) Novels of conducting criminal proceedings under martial law: changes to the Criminal Code of Ukraine of March 3, 2022 and clarification of the Supreme Court [Novely zdiisnennia kryminalnogo provadzhennia v umovakh voiennoho stanu: zminy do kpk Ukrainy vid 03 bereznia 2022 ta roziasnennia Verkhovnoho sudu]. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/novely-zdijsnennya-kryminalnogo-provadzhennya-v-umovah-voyennogo-stanu-zminy-do-kpk-ukrayiny-vid-03-bereznia-2022-ta-roz-yasnennya-verhovnoho-sudu/> [in Ukrainian].
3. Glovyuk, I., Teteryatnik, G., Rogalska, V., Zavtur, V. (2022) Special regime of pre-trial investigation, trial in conditions of war, state of emergency or in the area of anti-terrorist operation or measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation and/or other states against Ukraine: a scientific and practical commentary on Section IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine [Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provednennia antyterorystychnoi operatsii chy zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii ta/abo inshykh derzhav proty Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar Rozdilu IX-1 Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy]. Electronic edition. Lviv-Odesa, 31 p. [in Ukrainian].
4. Activities of the prosecutor in a special period [Diialnist prokorodara v osolyvyi period] (2019): education. manual / M.S. Turkot, O.V. Yeni, G.O. Ganova, O.V. Lazukova et al. Kyiv : National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 2019. 416 p. [in Ukrainian].
5. Criminal Code of Ukraine [Kryminalnyi kodeks Ukrainy]: with changes and additions (2001). *Voice of Ukraine*. 2001, 107 [in Ukrainian].
6. Criminal Procedure Code of Ukraine [Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy] (2012). *Voice of Ukraine*. 2012, 90–91 [in Ukrainian].
7. Lazukova, O.V. (2018) Special regime of pre-trial investigation in conditions of war, state of emergency or in the area of anti-terrorist operation [Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provednennia antyterorystychnoi operatsii] : monography. Kharkiv : Pravo, 2018. 280 p. [in Ukrainian].
8. Lysenko, G., Kaida, N., Polishchuk, V. Novels of optimization of labor legislation during martial law: analysis of draft laws No. 7251, No. 5371, No. 5266 [Novely optymizatsii trudovoho zakonodavstvo

- pid chas voiennoho stanu: analiz zakonoproektiv No. 7251, No. 5371, No. 5266]. Retrieved from: <https://www.hsa.org.ua/blog/novely-optimizatsiyi-trudovogo-zakonodavstva-pid-chas-voyennogo-stanu-analiz-zakonoproektiv-7251-5371-5266> [in Ukrainian].
9. Melnyk, R.I., Chubko, T.P. Problems of restriction of human rights and freedoms under the conditions of operation of a special legal regime. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko* 2016, 1. P. 125-134. [in Ukrainian].
 10. Mernyk, A.M., Kuzmina, V.O., Burlakov V.M. (2020). Limitation of human rights and freedoms in modern conditions: theoretical and practical aspects [Obmezhennia prav i svobod liudyny v suchasnykh umovakh: teoretychnyi i praktychnyi aspekti. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal]. *Legal scientific electronic journal*, 2. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/9> [in Ukrainian].
 11. Human rights in special legal regimes: the experience of Ukraine [Prava liudyny v osoblyvykh pravovykh rezhymakh: dosvid Ukrainy]. (2022): monography / D.S. Terletskyi, O.V. Marusiak, Yu.D. Batan, M.V. Afanasyeva and others. in general ed. Doctor of Law, Prof. M. V. Afanasieva. Odesa: Helvetica Publishing House. 356 p. [in Ukrainian].
 12. On the legal regime of martial law [Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu] (2015): Law of Ukraine dated May 12, 2015 No. 389-VIII. *Voice of Ukraine*. 2015, 101 [in Ukrainian].

Shabetia S. A. Analysis of legislative amendments regarding the introduction of martial law on the territory of Ukraine

In the article, we examined the legislative amendments regarding the introduction of martial law on the territory of Ukraine, identified the main areas of work of lawmakers, in particular, made changes to labor, civil, criminal, criminal procedural, land, tax and other areas of law. We analyzed the changes to the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law". It was established that this regulatory act makes changes to the Criminal Code of Ukraine. An appeal to the Criminal Code of Ukraine gives grounds to state that since February 24, 12 laws have been amended to it. The analysis of legislative changes to the Criminal Code of Ukraine allows us to determine that the Code was supplemented with new criminal offenses (collaborative activity; assistance to the aggressor state; unauthorized dissemination of information on the transfer, transfer of weapons, armaments and military supplies to Ukraine, movement, transfer or deployment of the Armed Forces of Ukraine; illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or free aid, etc.). We also determined that there have been key changes regarding the decriminalization of acts. We propose to classify the specified decriminalization into 2 types: decriminalization of the actions of civilians and decriminalization of the actions of persons who fulfill their duty to protect the Motherland, independence, and territorial integrity of Ukraine. In addition to the above, the article analyzed changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular, the wording of Article was completely changed. 615, section IX-1 is supplemented by article 616, which defines a special procedure for the cancellation of a preventive measure for military service during the draft during mobilization, for a special period or changing the preventive measure for other reasons, the Code is supplemented by section IX-2 "Peculiarities of cooperation with international criminal court" and other changes. In our opinion, some of the mentioned changes are a manifestation of the use of digital tools in criminal proceedings: electronic copies of materials, electronic form of the resolution of the investigator, prosecutor, remote court proceedings, remote participation of the defense attorney in the proceedings, etc.

Key words: martial law, legislative changes, collaborative activity, cancellation of preventive measure, special regime of pre-trial investigation, digital tools.

НАШІ АВТОРИ

- БІЛОЗЬОРОВ ЄВГЕН
ВІКТОРОВИЧ кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора навчально-наукового інституту № 2, Національна академія внутрішніх справ
b_e@ukr.net
- ГОЛДОВСЬКИЙ
АНДРІЙ ГРИГОРОВИЧ аспірант, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Andrii.Goldovskiy@gmail.com
- КОРЧОВА ІРИНА
ВІТАЛІЙВНА аспірантка кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби
irina.2312@ukr.net
- НОВОСАД ІРИНА
ВІКТОРІВНА кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права, Волинський національний університет імені Лесі Українки
idukhnevych@gmail.com
- ПРЕЙС ЄВГЕНІЙ
ВАСИЛЬОВИЧ студент IV курсу, Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
genya2002pre@gmail.com
- ТУРОВЕЦЬ ЮРІЙ
МИКОЛАЙОВИЧ кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
y_turovets@univer.km.ua
- ФІЛАТОВ ВІКТОР
ВІКТОРОВИЧ кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права, Університет митної справи та фінансів
filatov_viktor@ukr.net
- ШАБЕТЯ СЕРГІЙ
АНАТОЛІЙОВИЧ провідний науковий співробітник, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України
naukaserg68@gmail.com

OUR AUTHORS

- BILOZOROV YEVHEN
VIKTOROVYCH Candidate of Law, Associate Professor, Deputy Head of the Institute
for Academic Work № 2, National Academy of Internal Affairs
b_e@ukr.net
- FILATOV VIKTOR
VIKTOROVICH Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate
Professor at the Department of Public and Private Law, University
of Customs and Finance
filatov_viktor@ukr.net
- HOLDOVSKYI ANDRII
HRYHOROBYCH Postgraduate Student, Educational and Scientific Institute of Public
Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National
University of Kyiv
Andrii.Goldovskiy@gmail.com
- KORCHOVA IRYNA
VITALIYIVNA Postgraduate Student at the Department of Administrative, Civil
and Economic Law and Procedure, Academy of the State Penitentiary
Service
irina.2312@ukr.net
- NOVOSAD IRYNA
VIKTORIVNA PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the
Department of Constitutional, administrative and international law,
Volyn National University named after Lesi Ukrainky
idukhnevych@gmail.com
- PREIS YEVHENII
VASYLOVYCH Student, Educational and Scientific Institute of Law of Taras
Shevchenko National University of Kyiv
genya2002pre@gmail.com
- SHABETIA SERHII
ANATOLIIOVYCH Leading Researcher, Ukrainian Research Institute of Special
Equipment and Forensic Examinations of the Security Service
of Ukraine
naukaserg68@gmail.com
- TUROVETS YURYI
MYKOLAIOVYCH PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the
Department of Criminal Law and Procedure, Khmelnytsky University
of Management and Law named after Leonid Yuzkov; Khmelnytsky
y_turovets@univer.km.ua

ЗМІСТ

Білозьоров Є. В.

ПСИХОЛОГІЧНА ШКОЛА ПРАВА ЯК ПІДґРУНТЯ
ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ПРАВознавства..... 3

Голдовський А. Г.

РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НАРОДУ
НА УЧАСТЬ У ЗАКОНОТВОРЧОСТІ ШЛЯХОМ ВНЕСЕННЯ ЗМІН
В ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО РЕГЛАМЕНТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ».....8

Корчова І. В.

ТЕРМІН «ДЕРЖАВНИЙ НАГЛЯД (КОНТРОЛЬ) У СФЕРІ ТЕХНОГЕННОЇ
ТА ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ» В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ.....15

Новосад І. В.

ДОГОВІР ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ
І ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В СУЧАСНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ..... 21

Прейс Є. В.

ПОЛОЖЕННЯ П. 2 Ч. 2 СТ. 61 ЗАКОНУ УКРАЇНИ
«ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІЦІЮ» В КОНТЕКСТІ ІДЕЇ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ.....27

Туровець Ю. М.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ
АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В СФЕРІ БУДІВНИЦТВА.....39

Філатов В. В.

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ
В КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ..... 46

Шабетя С. А.

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВЕЛ ЩОДО ВВЕДЕННЯ
НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ВОЄННОГО СТАНУ..... 51

НАШІ АВТОРИ.....58

CONTENTS

Bilozorov Ye. V.

PSYCHOLOGICAL SCHOOL OF LAW AS BASIS OF JURISPRUDENCE

ACTIVITY BASED APPROACH.....3

Holdovskyi A. H.

EXPANDING THE POSSIBILITIES OF REALIZATION THE RIGHT OF THE PEOPLE
TO PARTICIPATE IN LAW-MAKING BY INTRODUCING AMENDMENTS TO THE LAW
OF UKRAINE “ON THE RULES OF PROCEDURE OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE”.....8

Korchova I. V.

THE TERM «MAN-MADE AND FIRE SAFETY STATE SUPERVISION (OVERSIGHT)»
IN LEGAL SCIENCE AND LEGISLATION.....15

Novosad I. V.

CONTRACT UNDER ROMAN PRIVATE LAW AND ITS IMPLEMENTATION
IN MODERN LEGISLATION..... 21

Preis Ye. V.

THE PROVISIONS OF THE SECOND ITEM OF THE SECOND PART OF ARTICLE 61
OF THE LAW OF UKRAINE “ON THE NATIONAL POLICE” IN THE CONTEXT
OF THE IDEA OF HUMAN DIGNITY.....27

Turovets Yu. M.

THEORETICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE LEGAL NATURE
OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF CONSTRUCTION.....39

Filatov V. V.

THE ROLE OF INTERNATIONAL LAW IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS
IN THE CONCEPT OF TRANSITIONAL JUSTICE..... 46

Shabetia S. A.

ANALYSIS OF LEGISLATIVE AMENDMENTS REGARDING THE INTRODUCTION
OF MARTIAL LAW ON THE TERRITORY OF UKRAINE.....51

OUR AUTHORS.....59

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Серія 18. Право

Випуск 37

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Підписано до друку 30.09.2022.

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 7,21. Обл.-вид. арк. 6,12.

Замов. № 0822/331. Наклад 300 прим.

Віддруковано з оригіналів

Видавничий дім «Гельветика»

73021, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.